

Prof. Dr Igor Janev

**SAVREMENA TEORIJA
DRŽAVE I PRAVA**

AGM knjiga
Beograd, 2017

Prof. Dr Igor Janev
SAVREMENA TEORIJA DRŽAVE I PRAVA

Izdavač:

AGM KNJIGA

Za izdavača:

Slavica Sarić Ahmić

Recenzenti:

Prof. dr Mile Rakić

Dr Dragan Marković, Naučni savetnik

Dr Vladan Stanković, Naučni saradnik

Tiraž:

300

Štampa:

Donat graf

ISBN:

978-86-86363-90-9

CIP - Каталогизacija u publikaciji -
Народна библиотека Србије, Београд

340.1/.12

ЈАНЕВ, Игор, 1964-

Savremena teorija države i prava / Igor Janev. - Beograd : AGM Knjiga,
2017 (Beograd : Donat graf). - 484 str. ; 25 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija:
str. 485-489.

ISBN 978-86-86363-90-9

a) Право b) Теорија државе и права

COBISS.SR-ID 252574732

2017. Sva prava su zadržana. Ni jedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan niti smešten u sistem za pretraživanje ili transmitovanje u bilo kom obliku, elektronski, mehanički, fotokopiranjem ili na drugi način, bez prethodne pismene dozvole autora.

PREDGOVOR

Ova monografija predstavlja naučni rad u oblasti političke i pravne teorije izrađenu okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Beograd,
1. Decembar 2017.

Prof. Dr Igor Janev, Naučni savetnik

SADRŽAJ

UVOD	9
GLAVA I.....	15
Istorija ranih i klasičnih političkih i pravnih teorija.....	15
I.1. Platon (rođ. 427. g. pre nove ere)	15
I.2. Aristotel (rođ. 384. god. pre nove ere).....	27
I.3. Polibije	37
I.4. Rimsko pravo i teorije o državi i pravu	39
I.5. Teorije sv. Avgustina i sv. T. Akvinskog	50
I.5.1. Država i pravo kod sv. Avgustina	50
I.5.2. Sv. Toma Akvinski	52
I.6. Makijaveli, De Vitorija i Boden	57
I.6.1. N. Makijaveli.....	57
I.6.2. F. de Vitorija.....	62
I.6.3. Ž. Boden	66
I.7. Teorija prirodnog prava i društvenog ugovora kod H. Grocijusa i B. Spinoze	71
I.7.1. H. Grocijusova teorija države i prava.....	71
I.7.2. Spinozina teorija države i prava.....	73
I.8. Hobsova politička teorija.....	76
I.9. Lokova politička i pravna teorija	78
I.10. Monteskjeova politička i pravna teorija.....	82
I.11. Politička i pravna teorija Ž. Ž. Rusoa.....	85
I.12. Političke teorije K. Helvecijusa, D. Didroa i P. Holbaha	90
I.12.1. K. Helvecijus (1715. - 1771.)	90
I.12.2. D. Didro	92
I.12.3. P. Holbah	93
I.13. Socijalno - utopistička i revolucionarna misao E. G. Morelija (E.G. Morelly) i G. Mablja (G. Mably)	97
I.13.1. Osnovna shvatanja Morelija	97
I.13.2. G. Mabljev teorijski prilaz	99
I.14. P. Mara i F. N. Babef	101
I.14.1. Pol Mara.....	101
I.14.2. F. Babef i socijalizam.....	103

I.15. Ž. A. Gobino i pojava rasizma.....	105
I.16. Konstitucionalizam na američkom tlu i teorija moderne ustavnosti	106
I.16.1. Hamilton, Medison i Džeferson	106
I.16.2. Opšte karakteristike ustavnosti i veza sa demokratijom kao oblikom vlasti	108
GLAVA II	117
Istorija modernih političkih i pravnih teorija	117
II.1. E. Berk (Edmund Burke)	117
II.2. Dž. Bentam	119
II.3. B. Konstan (B. Constant)	121
II.4. A. de Tokvil	124
II.5. Kantova, Fihteova i Hegelova teorija filozofije	128
II.5.1. Kant	128
II.5.2. Fihte	134
II.6. G.W.F. Hegel	139
II.7. Marksizam i Lenjinizam	145
II.7.1. K. Marks	145
II.7.2. F. Engels	152
II.7.3. V. I. Lenjin	157
II.8. F. Lasal	163
II.9. Pozitivizam O. Konta, S. Mila i Dž. Ostina	166
II.9.1. O. Kont (A. Comte)	167
II.9.2. Dž. S. Mil (J. S. Mill)	169
II.9.3. Dž. Ostin (J. Austin) i pravni pozitivizam	173
II.10. Maks Veber (Max Weber)	175
II.11. G. Jelinek (G. Jellinek) i H. Tripel (H. Triepel)	178
II.11.1. Georg Jelinek (Georg Jellinek)	178
II.11.2. Hajnrih Tripel (Heinrich Triepel)	181
II.12. H. Kelsen	184
II.13. F. Niče, H. S. Čemberlen, B. Musolini i A. Hitler	209
II.13.1. F. Niče	209
II.13.2. Hjuston Stjuart Čemberlen	211
II.13.3. Fašizam E. Koradinija, A. Roka i B. Musolinija	213
II.13.4. A. Rozenberg, A. Hitler i nacizam	217
II.14. G. Moska i V. Pareto	221

II.15. Dž. Djuj i pragmatizam	223
II.16. H. L. A. Hart i prevazilaženje pravnog pozitivizma	225
GLAVA III.....	239
Osnovne važnije moderne teorije države i prava i filozofija pravde i politike	239
III.1. A. Berlin (Isaiah Berlin)	239
III.2. Dž. Rols	243
III.3. R. Dvorkin	252
III.4. Pravni realizam kao nov i samostalni moderni pravac u jurisprudenciji.....	284
III.5. R. Nozik	287
III.6. Komunitarizam.....	303
III.6.1. Pogled Dž. Raza	305
III.6.2. M. Volzer (Michael Walzer).....	319
III.6.3. Č. Tejlor (Charles M. Taylor)	323
III.7.E. Mekintajer (Alasdair MacIntyre)	330
III.8.R.M. Her (Richard M. Hare).....	334
III.9. S. M. Okin (Suzan M. Okin).....	338
III.10. Kritičke pravne studije	342
GLAVA IV	347
Teorije o državi koje impliciraju esencijalnost njenog povezivanja sa drugim međunarodno - pravnim subjektima.....	347
IV.1. Teorija države i diplomatije kod E. Kara (Carr), M. Vajta (Wight) i H. Morgentaua (Morgenthau)	348
IV.1.1. E. H. Kar (E. H. Carr)	348
IV.1.2. M. Vajt (M. Wight).....	350
IV.1.3. H. Morgentau.....	353
IV.2. Teorija diplomatije i koncept države kod K. N. Valca (K. N. Waltza) i kritika Neorealizma	365
IV.2.1. K. N. Valc (K. Waltz) i neorealizam	365
IV.2.2. Neoliberalna i eklektička teorija međunarodnih odnosa i pravac kritike Neorealizma i realističke doktrine.....	374
IV.3. Međunarodno pravo i režim kao uslov i determinanta moderne države	377
IV.3.1. Opšta zapažanja	378

IV.3.2. Prerastanje međunarodnih (političkih) saveza u međunarodne kongrese i međunarodne organizacije i sličnosti sa pravnom i organizacionom svešću kojom su istorijski kreirane prve države.....	383
GLAVA V	397
Sistemska teorija politike i mogućnost zasnivanja relacionističke teorije države i prava	397
V.1. Opšta obeležja države kao režima	397
V.2. Mogućnost zasnivanja teorije države na osnovama Opšte teorije sistema.....	406
V.3. Mogućnost zasnivanja Relacionističke teorije države i prava	417
V.3.1. Izgradnja filozofije i metodologije Relacionizma	419
V.3.1.1. Relacionizam i osnovno filozofsko pitanje "svega što postoji" i odgovor relacionizma (meta - dijalektikom).....	424
V.3.1.2. Mogući uticaj Dijalektičkog relacionizma na objašnjenja u teorijskoj prirodnoj nauci i fizici.....	429
V.3.2. Relacionistička politička teorija države i prava	434
Zaključak.....	463
Bibliografija	495

UVOD

U okviru istraživanja političke teorije u ovoj monografiji su obuhvaćene najbitnije doktrine i teorije države i prava. Naglasak u razmatranju je stavljen na savremenu političku filozofiju i moderne pravce razvoja teorijske misli o državi državnom uređenju i pravu. Istraživanja su pokazala da se nekoliko osnovnih pravaca u bitnim elementima političke metodologije približavaju, pa je učinjen napor da se otkriju nedoslednosti, slabosti ili ograničenosti postojećih doktrina i teorija i pronađu putevi mogućeg razvoja i unapređenja savremene naučne misli u ovim teorijsko - doktrinarnim ili metodološkim pravcima. Monografija je podeljena u pet glava posle kojih sledi vid sintetičkog zaključka.

U Prvoj Glavi izlaže se istorija klasičnih političkih teorija koje započinju od Platona i Aristotela, prožimaju Rimsku teoriju države i prava, zatim Srednji vek i Renesansu, i završavaju sa Liberalnim političkim teorijama države, ustava i prava. Značaj proučavanja ovog šireg perioda je u ukazivanju razvojnih aspekata političke misli kroz vekove i donošenje zaključaka o nastanku i razvoju državno - pravne misli i svesti neophodne za fundiranje savremene društvene i političke filozofije i metodologije. Već iz Prve glave monografije možemo doneti ceo niz zaključaka o koncentrisanju teorije države i prava oko dva ili tri osnovna pravca, koji će dominirati u devetnaestom i dvadesetom veku. Teorije koje su od posebnog značaja su Makijavelijev imoralizam, Hobsov realizam i organicizam, liberalna teorija od Grocijusa i Spinoze do Loka, Monteskjea i Rusoa, liberalizam prosvetiteljstva, nastanak modernog konstitucionalizma, kao i pojava rane socijalističke misli koja nagoveštava Marksovo učenje.

U Drugoj Glavi monografije obuhvaćene su teorije koje počinju od perioda Francuske buržoaske revolucije odnosno od Berka i Bentama, nastavljaju sa kasnim liberalizmom B. Konstana i A. Tokvila, dalje daju presek klasične nemačke misli (Kant, Fihte, Hegel) i nastavljaju sa idejama Marksa, Lenjina i drugih modernih teoretičara dvadesetog veka. Među modernim misliocima šire teorijske misli u okviru socijalizma je uvršten Lasal koji je

smatrao da se i u sferi napretka svesti može primeniti zaključivanje bazirano na dijalektici, koji je kao metod biopredmet neprekidnih osporavanja. Marksistički pravac je zbog neprekidnih napada na Opšti dijalektički metod kasnije redukovan na Istorijsko - dijalektički materijalizam, a politička teorija posle Frankfurtskog kruga značajno gubi na uticaju u Zapadnoj Evropi i šire. U ovoj glavi su predstavljene i ideje pozitivista (od O. Konta nadalje), a na pozitivno - pravnom teorijskom planu posebno misao Dž. Ostina, čija je teorija bila kritikovana od moderne pravne nauke i misli. Predstavljena je, nadalje i Veberova teorija razumevanja sa metodskim konceptom "idealnih tipova", kao i njegovi vidovi (tipovi) legitimiteta. Naposljetku, kada je uočena ograničenost neoliberalnog prilaza, u monografiji su uključeni i međunarodno - pravni teoretičari G. Jelinek i H. Tripel, da bi se uključila međunarodna dimenzija državnosti, koja je do tada bila zapostavljena. Posebno mesto u ovoj Glavi posvećeno je Kelsenu koji je na jednoj strani unapredio razumevanje nekih dimenzija države kao pravnog entiteta, a na drugoj strani uglavnom jednostranim filozofskim tumačenjima redukovao dimenzije misli o državi, pa i pravu. Ovo je bio i motiv da se na kraju knjige posebno razmotri politička i opšta metodologija i da se sa moje strane predloži *dijalektički relacionizam* koji bi prevazišao iskazane slabosti klasične metodologije. Među autorima koji su takođe obuhvaćeni analitičkim prikazom su i Niče, Čemberlen, kao i totalitaristi (Musolini i Hitler). Ovakvi totalitaristički pravci imaju određeni značaj za političku teoriju i nauku o državi, jer ograničistički nastoje da državom obuhvate celokupno društvo i ljudsku zajednicu. Pored toga, totalitarizam je od značaja i za razumevanje koncepta "kolektivnog identiteta" koji je suprotstavljen liberalnom individualizmu, što omogućava razumevanje vidova današnjih modernih društava koje naginju partokratiji i autokratskoj podređenosti. Najzad, na kraju ovog poglavlja, uvrštene su i *ciklične* ideje odnosno ideje cirkulacije političkih elita (Moska i Pareto). U ovim idejama moguće je pronaći osnov za uopštavanja nekih elemenata klasne teorije vlasti, međutim, i ove ostaju nedosledne u svojim mogućnostima, uglavnom usled ograničenja koje nameće dotada poznata društvena metodologija, krećući se u okvirima tradicionalne

logike. Pored ovih autora, pomenuta je i filozofska koncepcija Dž. Djuja koja je formulisala osnove pragmatizma i pokazala iscrpljenost političke filozofije, u kojoj korisnost postaje kriterijum istinitosti.

Pored klasičnih političkih teorija u ovoj Glavi su izložene i osnove ustavne pravne nauke i ustavne pravne metodologije i doktrine. U ovom delu posebno je dat osvrt na ustavna pravna i politička shvatanja na američkom tlu. Među ovim shvatanjima su konstitucionalni pogledi i shvatanja Hamiltona, Medisona i Džefersona. Na polju opšte pravne teorije u ovoj Glavi monografije je izložena i novija pravna koncepcija i teorija H. L. A. Harta koji je kritikom Dž. Ostina u mnogome pokazao da je neophodno prevazići uske okvire pravnog pozitivizma što je otvorilo put razvoja moderne pravne doktrine i teorije.

U Trećoj Glavi monografije razmotrene su one teorije koje dalje mogu razviti političku filozofiju i teoriju (u narednom razdoblju ovog 21. veka). Ove teorije se nadovezuju na ideje prosvetiteljstva, klasičnog i neoliberalizma (odnosno na Loka, Monteskjea, Konstana, Tokvila) i postavljaju u prvi plan pitanje pravde, i odnosa slobode, jednakosti i komunitarizma (zajedništva), kao bitnih vrednosti. Naglasak je dat na Dž. Rolsu i njegovom razumevanju pravde kao *distributivne* relativizovane kategorije. Posebno je ovde značajna ideja autonomnosti izbora i raspodele onih dobara koje ljudi u svojim konkretnim uslovima (na fer osnovama) slobodno biraju i koja su u razmeni predmet transakcije. Koristeći delom Teoriju igara on smatra da bi ljudi u slučaju izbora najboljeg modela raspodele bili skloniji da izaberu manje bogat ali sigurniji društveni sistem, iz čega se konsekvntno rađa "socijaldemokratija". Na polju prava, dalju relativizaciju pozitivizma (pravnog) donose instrumentalističke etičke ideje R. Dvorkina koji naprimer odvaja pravna pravila od pravnih principa koji imaju širi opseg. Dvorkin u političkoj teoriji, međutim, snažnije naglašava vrednost slobode u odnosu na jednakost, mada prihvata opšti pravac razumevanja pravde koji počinje od Rolsove koncepcije. Ova dva teoretičara pokazuju mogućnost daljeg razvoja političke filozofije liberalizma koji ne mora biti zarobljen u statičkim i utilitarnim zamkama današnjeg neoliberalnog pravca. Bitne inovacije na polju prava i pravde, gde se moralu i pravu može pristupiti na

inoviran način, omogućuju sistemski metodološki prilaz pravu, što postaje jasno i u delu R. Nozika. Pravda kod Nozika nije statička kategorija, mada se on zalaže za konzervativno tumačenje ravnopravnosti i protiv je (*re*)*distribucije*. Ovde Nozik izlaže svoju minimum državu i načelo "političke neutralnosti" pri društvenom opredeljivanju za "dobra" ili vrste i načine izbora i vrednovanja dobara. Njegov metod kojim objašnjava kolektivistički proces prerastanja zajednica za osiguranje u državu, takođe nas navodi na nužnost uvođenja Opšte teorije sistema, da bi smo objasnili fenomene geneze države i njezinih instrumenata i ustanova.

Zatim u ovoj glavi monografije se izlažu i ideje komunitarista koji zastupaju drugačije stavove (uglavnom suprotne u metodskim pitanjima) od Liberatarijanaca, među koje spada Nozik. Zastupnici ove nove teorije Raz i Volzer sa komunitarističkog stanovišta kritikuju liberalni atomizam, što nas kasnije iznova upućuje i na produbljeniju ideju dijalektičke razrade Opšte teorije sistema u pravcu *relacionizma* kao metoda prevazilaženja "elementarističkog paradoksa" (koji nastaje zamišljenim procesom beskonačnog deljenja) i formalnog "atomizma" (kao aksiomatskog polazišta). Pored Raza i Volzera, izložene su ideje i drugih teoretičara, među kojima Č. Tejlora i E. Mekintajera, koji isto zastupaju komunitaristički pravac. Najzad, u ovom delu su pomenute i neke klasične ideje u razvoju političke teorije (kao I. Berlinov rad "Dva koncepta slobode", kao i feministički doprinos S. M. Okin).

Četvrta Glava monografije nastoji da iz drugog ugla sagleda nastanak države i prava, što nije dosada tretirano u okviru literature političke i pravne filozofije. Primećeno je iz prethodnih glava monografije da je zanemarena međunarodna dimenzija nastanka države i da se do sada smatralo da je država nastala uglavnom dejstvom unutrašnjih razloga i pokretača. U delima Kara, Vajta i Morgentaua mogu se pronaći bitni razlozi za drugačija tumačenja, gde je za nastanak (i razvoj) bitno utvrđivanje teritorijalne granice države. Ova granica je po Morgentau izraz izjednačavanja sila entiteta, koje su kako smo zapazili suprotnog smera na primeru dve (suprotstavljene) vlasti. Pored granice, bitno svojstvo pri nastanku države je spoljni državno "priznati" suverenitet odnosno

fakat da tek priznavanjem od drugih država, entitet sa vrhovnom vlašću u okviru definisane teritorije postaje država. Morgentau je smatrao da se ovom spoljnom interakcijom ona i oblikuje, kao takva. Naposljetku, u ovoj Glavi jasno vidimo iz Valcove međunarodne teorije da se ponašanje države i njena politika zasnivaju na dva nivoa promenljivih. Međunarodna promenljiva celine sistema uslovljava ponašanje i politiku države na spoljnjem planu. Uz ovaj zaključak, brzo smo u našem razmatranju utvrdili da ovi procesi utiču i na unutrašnji sistem i unutrašnju politiku i dinamiku unutar države. Ova grupa zaključaka uputila nas je na proveru dometa Opšte teorije sistema i *Dijalektike* u narednoj glavi istraživanja.

U Petoj Glavi monografije je najpre razmatrano pitanje definisanja države i državnog prava kao režima, a ne samo određenog skupa ustanova. Zaključci do kojih se došlo su upućivali na zasnivanje teorije države, koja bi se bazirala na dopunjenoj Opštoj teoriji sistema, koja uključuje nove hipotetičke principe. Analizom dometa primene teorije sistema, uvidelo se da nedostaje dijalektička protivrečnost kao bitan razlog dinamike, pa je onda i ova grupa principa dijalektike uključena u objašnjenja u okviru *sistemske - dijalektičkog* prilaza. Problem atomizma koji se javlja u Opštoj teoriji sistema, kao i problem "beskonačnog deljenja" elemenata koji se u *dijalektičkom prilazu* manifestuje kao "elementaristički paradoks" bio je nezaobilazan i trebalo ga je razrešiti. Ovaj problem rešen, tako što smo dijalektičkim i formalno logičkim prilazom dokazali nemogućnost beskonačnosti deljenja (jer kvalitet se na nekom nivou kvantiteta potpuno gubi, prelaskom u *nulti* kvalitet). Na bazi nemogućnosti procesa beskonačnog deljenja, posebnom inoviranom metodologijom je dokazano da je *relacija* fundamentalnija kategorija od svojih "definišućih" elemenata (koji ulaze u njen sadržaj) i da osnovna *relacija* (u procesu asimetričnog deljenja elemenata do kraja) sadrži polove (*ništa* i *sve*) koji su u neraskidivoj vezi, a relacija je kako dalje uočavamo nereducijabilna. Na ovaj način rešava se i osnovno pitanje *Ontologije svega*: "**Odakle sve u odnosu prema ništa**". Ovo najosnovnije pitanje dobija svoj odgovor svođenjem na apsurdjednog *polo* odnosno kada "*ništa*" postane nemoguće. Gornja nereducijabilna relacija neraskidivih polova

(*ništa* ↔ *sve*) daje odgovor, jer pol *ničeg* nije razdvojiv od pola *nečega* odnosno *svega* (kao suprotnog pola ili elementa). Svođenjem na apsurd samostalnog pola "*ništa*", gornje pitanje "*odakle sve što postoji*" se svodi na apsurd. Time se (kao u slučaju osnovne relacije) dobija odgovor: "*nešto (odnosno sve što jest) uvek mora postojati*".

Promenljivost ove metode *Relacionizma* je značajna za definisanje (ili redefinisiranje) bitnih kategorija društvene i državne sile, bez kojih se država nemože zamisliti. Tek objašnjenjem vlasti preko kategorije interakcije i relaciono - sistemskih produkata konkurencije za uvećanu silu (koja teži monopolizaciji) i institucionalizaciji / formalizaciji, dobija se višedimenziona slika države i prava kao formalizovanog vida sile. Relacionistički metod uvodi pored "protivrečnosti" (koja je prisutna i prilikom konflikta i prilikom saradnje) i antiprotivrečnost i kohezivnost / adhezivnost (isto, koja je prisutna u konfliktnim ili / i kooperativnim modalitetima).

Pravna teorija u Relacionističkoj teoriji tumači pravo kao kolektivistički produkt i istovremeno proizvod razvoja svesti o neophodnosti uređivanja društvene zajednice, saglasno čovekovom potencijalu anti-anomije. Čovek je u svojoj ljudskoj prirodi biće koje takođe poseduje polove interakcije, generišući kapacitete protivrečnih i antiprotivrečnih (aditivnih) interakcija. U kolektivnom delovanju velikog broja aktera socijabilna i kreacionistička komponenta tj. *potencijal nekonfliktnosti*, asimetrično ustupa mesto i primat dominaciji *konfliktnog potencijala* čoveka (u kolektivno - sistemskom okruženju). Važniji razlog nastanka države, u okviru relacionizma koji zastupam, je institucionalizacija koja nastaje u težnji da se dejstvo kolektivno - generisanih protivrečnosti ublaži, umanjujući nivo konfliktnosti u zajednici.

GLAVA I

Istorija ranih i klasičnih političkih i pravnih teorija

Savremena teorija i filozofija države i prava ima korene u antičkoj političkoj i pravnoj filozofiji. Razmotrićemo u narednom izlaganju osnovna dela bitnih antičkih filozofa i razvoj teorije države i prava do perioda renesanse.

I.1. Platon (rođ. 427. g. pre nove ere)

Platon, pored Aristotela, predstavlja najvažnijeg predstavnika antičke političke i pravne misli. Njegovo delo je ostavilo trajnog traga u kasnijem razvoju filozofije i teorije države i prava.

Glavno Platonovo delo je „Država”. To delo je podeljeno u deset knjiga koje tretiraju različite pojave društvenog i državnog karaktera. U okviru glavnog predmeta diskusije tretira se veza pravde i države, a posebno razmatranje „šta je pravedna država”. Analiza pojma pravde dovodi Platona do opserviranja i razmatranja „pravednog” čoveka i države kao „uveličanog čoveka”¹. Ovo je sličan prilaz kao kod kasnijeg filozofa Hobsa i njegove dedukcije. U državi, kao „uveličanom čoveku” jasnije se vide osobine ili svojstva koja postoje i kod individualnog čoveka, gde su te karakteristike čoveka „manje” i slabije „vidljive”. Ovakav prilaz predstavlja preteču modernih organističkih i sistemskih ili Holističkih metodoloških prilaza, a vidimo i da se ovde osobine države dedukuju ili dovode u neposrednu vezu sa prirodom čoveka.

Pojam pravde, kojim započinje „Država” se kod Platona određuje na načine koji su bliski savremenim konceptima pravne filozofije. Pravda se ne sastoji u tome da se „svakom da svoje”, jer je „dati ludom njegovo oružje” loše i „zlo”. Pravda nije ni u činjenju dobra prijatelju, a zla neprijatelju, jer pravedan

¹ Vidi Platon, „Država”, I Knjiga, Dereta, 2013.

čovjek ne sme nikom činiti zlo, budući da "zlo nikad ne donosi dobro". Uočavamo da je ovaj stav blizak kasnije nastaloj Hrišćanskoj etici, kao i pravnom principu da zlodelo ne opravdava drugo zlodelo. Razmatranje u "Državi" odvija se kroz zamišljenu diskusiju Sokrata i Trazimaha, gde Platon daje svoje zaključke o pravdi u državi. Po Trazimahu pravda je ono što je korisno jačem tj. Da je pravda to što vlast naredi u svom interesu, dok je nepravda kršenje te naredbe i zakona ili prava zasnovanog na interesu vlasti. Sokrat obara takvo mišljenje, jer vlast može da se "prevvari" u shvatanju svojih interesa. Na ovom mestu Platon uočava razliku između pozitivnog prava i pojma pravde, pa formuliše Trazimahov odgovor Sokratu, gde on navodno tvrdi ako je onaj na vlasti u zabludi, on stvarno i nije vlast, a kada je naređenje u zabludi izdato, takvo "nije pravedno" (pa ni validno). Platon zastupa (preko izjava i gledišta Sokrata) stav da poštteni ljudi uzimaju vlast zbog straha da je ne uzmu nepoštteni, i da se samo u tome "sastoji njihova nagrada". S ovim u vezi on prihvata opšti stav (Trazimaha) da "nepravedni uvek ima više koristi od pravednoga", jer pravedni "radi za nepravednoga", a nepravedni za samog sebe. Platon ovde zaključuje da kada su svi moralni ili poštteni tada "niko ne želi vlast", a vlast se ne vrši u sopstvenom interesu, već (po njenoj prirodi) u interesu svih kojima se vlada.² Nasuprot mišljenju Trazimaha (gde su "dobri" oni "koji mogu da osvoje vlast"), Platon (odnosno ovde Sokrat) dokazuje da je pravda u (ličnoj) dobroti i znanju, nezavisno od posedovanja vlasti, a nepravda je u porocima i neznanju. Na ovom mestu jasno uočavamo vezu etike i politike, koje su kod Platona u neraskidivom jedinstvu. Etika, koja je u interpretaciji Platona pre svega individualnih dimenzija ne može imati utilitarne ili pragmatične motive. On u drugoj knjizi "Države" smatra da čovek treba da "voli pravdu radi nje same", zato što je dobra po sebi, a ne zbog koristi (tj. vlast se vrši u "interesu" potčinjenih). Smatra se da je (po Glaukonu, učesniku dijaloga iste diskusije) dobro činiti nepravdu i da je zlo od trpljenja veće od nanošenja drugom nepravde. Na ovom mestu Platon, kao što primećujemo, ingeniozno uočava da nastaje proces lančane nepravde i zla

²Isto.

među ljudima koji se završava "ugovorom" svih da se ne čini ili trpi nepravda i zlo. Ovde Platon donekle postavlja temelje kasnije nastalog koncepta "Društvenog ugovora" na kojoj bazira filozofiju države. On na istom mestu konstatuje da iz tog ugovora, proizlaze "zakoni" i društvena pravila, a ono što "naređuje" zakon, "bi nazvano zakonitim i pravednim".

Ovde u istoj Drugoj knjizi "Države" nalazimo i prvu utilitarno i oblikovanu definiciju pravde. Ona je po ovome, idealna "sredina" između najvećeg dobra od nekažnjelog vršenja nepravde i najvećeg zla koje sadržano u nemogućnosti "osvete" za nepravdu. "Sredina" kao definicija pravde, čoveka vezuje (pragmatski) za pravednost, ne zato što je pravda dobro "po sebi", već zato što ga je nemogućnost činjenja zla, terala da pravdu poštuje. Ovu svoju hipotetičku misao Platon neutralno iznosi, uočavajući slabosti utilitarnog prilaza, gde se kod ljudi javlja stalna (ili učestala) tendencija da čine nepravdu i laži, jer je bolje činiti nepravdu odnosno "biti nepravedan, a izgledati pravedan", jer će se od "izgleda pravednosti" imati koristi. Platon (kroz dijalog Sokrata) kritikuje ovaj utilitarizam i dokazuje da je pravda po sebi za čoveka bolja od nepravde. Ovde on uključuje pitanje "šta je pravedna država", što je po njemu istovetno kao i pitanje šta je "pravedni čovek" (ali se kod države "jer je veća" od čoveka stvari bolje uočavaju (ili metodološki "vide")). Da bi ovaj problem rešio, diskusija se vraća na postanak ili razlog nastanka države. Ovde se daje prva sociološka analiza državnog postanka. Po njemu, ono što kreira državu je "nemoć svakog" pojedinca da sam zadovolji "svoje potrebe" za mnoštvom stvari, pa je potreba za "jednom stvari" vezala jednog čoveka za "drugog čoveka", a druga potreba za trećeg, itd., i naposljetku mnoštvo potreba ljudi sjedinjuje u cilju međusobne pomoći u zajednicu, a krajni oblik tog udruživanja je "država". Ovakav Platonov zaključak je blizak modernim funkcionalističkim teorijama države, koje su nastale tek u dvadesetom veku. U ovoj njegovoj "državi" postoji podela rada i svaka država ima one zanate i radnike koji su joj potrebni da bi zajednica funkcionisala, da bi razmenjujući (tržišno) proizvode, mogli izdržavati sebe i potomstvo. To je uslov "zdrave države". Ljudi, rađanjem, ne dobijaju iste sklonosti i sposobnosti odnosno "neko ima više sposobnosti" da radi jedno, a drugi drugo. U državi su

neophodni "stočari, trgovci, banke, tržišta itd."³ Države su "zdrave" ili „bolesne“. U državi gde svi mogu da izdržavaju radom porodice i potomstvo, vodeći posebno računa da broj dece bude srazmeran bogatstvu, takve države su "zdrave", jer građani imaju sve potrebno za zdrav život. "Bolesna" država, po Platonu je ona u kojoj se ne proizvode i troše samo potrebne stvari, već i nepotrebne i luksuzne stvari. Ovde, zemlja koja je bila dovoljna da zadovolji potrebe građana "zdrave države", postaje nedovoljna za mnogobrojne potrebe građana "bolesne države", a to onda vodi ratovima da bi se osvojila nova zemlja. Naravno, na ovom mestu Platonovog razmatranja uočavamo da on izvor bogatstva prvenstveno vidi u veličini zemlje ili teritorije u posedu.

U daljem izlaganju i diskusiji Platon značajan deo rasprave posvećuje vaspitanju i obrazovanju ljudi. Obrazovanje se razlikuje od profesije do profesije, prema potrebama. Ratnici moraju biti hrabri, snažni i skloni ljutnji odnosno žestoki prema neprijatelju, a blagi ka prijateljima. Da bi razlikovali prijatelja od neprijatelja i da bi uneli (u jedinstvu) oprečne osobine žestinu i blagost, oni moraju biti mudri i vaspitavani. Ova su Platonova sredstva data u vezikorektnog vaspitavanja: "gimnastika telu" i "muzika duši", gde muzika predstavlja skup svih nauka i umetnosti.⁴ U vaspitanju sve dece, inače najvažniji je početak. Vaspitanje dece (za sve profesije) počinje u ranoj mladosti pričanjem bajki, koje nikad ne smeju da budu lažne ili služe zabavi. Na ovom mestu Platon zahteva da država vrši *cenzuru* nad piscima i propisuje im kako oni smeju da pišu.

U trećoj glavi "Države" daje se detaljniji opis procesa vaspitanja. Prema Platonu, bitno je učenicima u najranijem dobu dati vaspitanje o dobru i zlu. Učenicima treba "iznositi" lepo i dobro, da bi "ih zavoleli", izbaciti dela iz nastave o događajima kojima se koleba hrabrost ili podstiče zlo. Upravljači ili vladari smeju lagati, ali niko drugi to ne sme. Bogovi i heroji se moraju predstavljati kao plemeniti, i kao bića koja ne plaču i ne pate. U muzici treba zabraniti tužne, meke i lenje melodije i podsticati borbene i muške melodike, a ritam treba da

³Isto, II Knjiga

⁴Isto.

bude jednostavan. Muzičkim obrazovanjem učenici treba da dobiju sklad, harmoniju i ritam, a oni su ogledalo lepote i dobrote sjedinjenih u duši (kao što je nesklad i ne-estetika znak "loše duše"). Ovi stavovi su, naravno, deo etičke filozofije gde on povezuje dobro sa lepim. Umetnost služi dobrom, moralnom i lepom, jer je lepota izraz ili oličenje dobrote. Umetnost, smatra ovaj antički filozof, treba da bude cenzurisana, a potreban je i sklad duše i tela jer je "najlepše" videti lepu dušu i jednako lepo telo, koje su pune osobina koje odgovaraju međusobnom punom skladu. Gimnastika je za telo važna jer duša vodi telo, pa je cilj telesnog vaspitanja i gimnastike stvoriti zdravo telo da bi tu bila "zdrava" (dobra) duša.⁵ Pijanstvo mora biti zabranjeno, hrana jednostavna (meso npr. mora uvek biti pečeno). Loš način života vodi bolestima tela i duše, potrebi za lekarima i sudovima, a mnoštvo bolnica i sudova znak je da je "država bolesna". Građani ne smeju provoditi život u lečenju i bolesti, jer time je država (kao društvo) "bolesna". Opisani način vaspitanja, uz muziku, jačanje vrlina i borbenosti i plemenitosti odnosi se posebno i pre svega na ratnike - čuvarе. Njihovo vaspitanje i obuka traju dvadeset godina, a svrha je postizanje sklada mudrosti, lepote i žestine. Među čuvarima se vrši, zatim, selekcija izdvajajući one koji će pripadati višem redu čuvara, a to su upravljači, što uključuje i način njihovog daljeg vaspitanja. U državi postoje tri sloja viši sloj upravljača, koji je najmanji, sloj nižih čuvara ili ratnika (kao izvršne vlasti) koji je šira klasa, i najšira klasa ili sloj ljudi proizvođača (gde spadaju radni ljudi, zemljoradnici, zanatlije, trgovci i slično).

Platon uspostavlja, kao idealni tip i najbolji oblik "aristokratsku državu" koja je bazirana na vlasti uže aristokratije. To nije aristokratija po rođenju, već po sposobnostima. Samo najспособniji, nepristrasni i najbolji mogu da uđu u ovu elitu upravljača. Ovaj filozof zahteva da se ovde ne mogu zajedno imati i vlast i svojina. Ovo je možda i najvažnija Platonova misao. Ratnici i upravljači ne smeju imati posebne interese, različite od interesa države, pa da bi se ovo postiglo, ne smeju imati nikakvu privatnu svojinu, sem ono najpotrebnije za

⁵Isto, III Knjiga

život, koje obezbeđuje država. Po Platonu, oni (kao upravljači) treba da budu ubeđeni da ne smeju da pipaju zlato i srebro, da ne bi prljali "božansko" zlato i srebro koje nose u svojim dušama. Samo ovakva država gde vlast (filozofa-aristokrata) biva odvojena od svojine i bogatstva, gde vladari žive u posebnim logorima u kojima se zajednički hrane, omogućuje da upravljači najviših vrlina, osiguraju vlast ne za sebe, već u interesu države.

U četvrtom tomu "Države" se izlaže uređenje ovakve idealne države odnosno *aristokratije* kao političkom obliku. Zdrava država je "srećna" kada obezbeđuje najveću "moguću sreću" svima, a to je moguće jedino ako ratnici i upravljači ne poseduju nijedno obično ljudsko blago, koje poseduje običan čovek. Po ovom filozofu puna sreća svake klase, bila bi "nesreća" za državu. Klasa proizvođača, takođe, nije u punoj meri srećna je ona mora da radi (a ne poseduje vlast). U državi se moraju izbeći velike razlike između bogatih i siromašnih, na šta čuvari treba da reaguju. Oni ne smeju u državi dozvoliti "dve stvari", bogatstvo i siromaštvo. Bogatstvo uzrokuje mekušstvo, lenjost i ukus za novim stvarima. Siromaštvo uzrokuje niska osećanja i "želju za nanošenjem zla", nezavisno od ljubavi za novim stvarima. Po Platonu, koji opaža "veštačke potrebe"⁶, u takvoj ne-idealnoj državi postoje u stvari "dve države" koje su suprotstavljene i ratuju jedna sa drugom, "država bogataša" i "država sirotinje". Svaka od ovih može unutar sebe biti podeljena na "još više drugih država". Državno jedinstvo je neophodno očuvati. Razjedinjena država je lak plen u ratu. Idealna država, na primer ne treba da bude "suviše velika". Razlog je očuvanje jedinstva i sklada. Platon je smatrao, sa današnjeg ugla naivno, da država ne bi trebalo da ima više od hiljadu boraca, tako da država bude zaista "jedna", a ne sastavljena "od više njih". Nadalje, Platon uočava pravno-teorijski, što je od posebnog naučnog značaja, da se ne može sve u državi regulisati pravom i zakonima, te da u dobroj državi ne treba mnoštvo zakona, već se treba držati osnovnih nekoliko zakona. On primećuje da se "varaju oni koji misle da će se

⁶Isto, IV Knjiga, vidi sa ovim u vezi i modernu teoriju "veštačkih potreba" H. Markuzea (radi komparacije).

stalnim menjanjima zakona" (tj. popravljanjem ovih) unaprediti država. Pravo je zavisno od "suštine države" odnosno od relativnog, a ne apsolutnog dejstva prava, a pravo u državi "nije svemoćno". Idealna država, po viđenju ovog filozofa, jeste savršena država gde je ostvarena "vrlina" koja se po njemu izjednačava sa pravdom.

Savršena država mora posedovati četiri vrline gde spadaju mudrost, hrabrost, umerenost i pravda. Mudrost se sastoji u tome što se pravilno donose odluke vladajućih, a one su mudre i pravilne jer ih donose najmudriji i najpametniji (kojih je najmanje); *mudrost* je, kao vrlina, dakle na upravljačima. To je osnov aristokratskog uređenja mudrih, gde ovaj društveni sloj odnosno grupu čine filozofi. Dalje, vrlina "*hrabrost*" se sastoji u održavanju istog mišljenja o "onom čega se trebamo bojati", bez obzira na teškoće i posledice, a bojati se možemo samo od onog što čoveka čini "gorim". *Umerenost* (vrlina) se sastoji u ograničenju svojih strasti i zadovoljstava. To je red ili poredak gde svako ograničava samog sebe. Umerena je ona država gde bolji vladaju gorima; odnosno u svakoj je državi "mnoštvo strasti i poroka većine", ali su oni "ograničeni" mudročću vladajućih. Naposletku, *pravda* (kao vrlina) se, po Platonu, sastoji u tome da se svakom *da* ono što mu pripada, da se na primer obezbedi viši i adekvatan posao prema sposobnostima i time da se pripada klasi (ili sloju) prema zaslugama.⁷ To je jedna od Platonovih definicija pravde. Kada se ovaj pojam tako odredi, treba da se odredi "koji je čovek pravedan" na isti način kao kod navedene definicije u slučaju koja je država pravedna. U duši svakog čoveka su ovi elementi: razum, žestina ili hrabrost, i želja ili strast. Razum (treba da) vlada, a žestina sluša i izvršava naredbe razuma, a želje (su ovima) potčinjene. Razum i veština se vaspitavaju, a ako želje vladaju nastaje nered. Hrabar je čovek koji vrši naredbe razuma (odnosno mudrosti). Odavde, pravedan je onaj kod koga su sva tri elementa u ravnoteži i harmoniji, i gde svaki element (duše) vrši svoj zadatak. Konsekventno "nepravda je borba

⁷Isto (klasična definicija pravde, koja ima veliki značaj za savremenu filozofiju pravde i prava)

elemenata u duši" i "pobuna" nižih protiv viših (elemenata). Pravedan je srećan, a nepravedan je nesrećan čovek. Pravedan čovek neće imati ništa "da prebacuje samom sebi i neće imati grižu savesti". Sledstveno ovim shvatanjima, čini se da Platon zastupa da je čovek sklon da čini nepravdu ili iz neznanja ili iz poroka odnosno usled nesklada u duši.

U petom tomu knjige Platon zastupa stavove o "jednakosti žene i muškarca". Žene su, po njemu "iste prirode" kao i muškarci, ali su obično u svemu slabije od njega, pa zato žena treba da dobije u državi onaj položaj koji odgovara njenim sposobnostima isto kao muškarac. Žene treba vaspitavati isto kao i muškarce, a najsposobnijima treba davati i najviše položaje. Inače, brak među čuvarima je zajednički odnosno imaju "zajedničke žene i decu". Planski brak je potreban da bi se održao konstantni broj stanovništva, muškarci ne mogu sami birati supruge, već za njih to racionalno čine upravljači, a deca čuvara se oduzimaju od roditelja i predaju zavodima za vaspitanje, da se ne bi razvila pristrasnost. Na ovaj način u državi se kreira neophodno "jedinstvo", jer je čuvarima sve zajedničko i svi su "rođaci".

U vezi sa ropstvom, Platon smatra da Grk ne može Grka uzimati za roba, jer su svi iste narodnosti (Grci), odnosno nepravedno je "rođaka" napraviti robom, ali to ne važi za ne-grke odnosno varvare. Slično, je i u vezi sa npr. ratovanjem, gde smatra da rat između Grka nije "pravi rat", već svađa, a pravi je samo onaj između Grka i varvara.

Najzad Platon prelazi na pitanje kako se može jedna "obična" država "urediti tako da postane" idealna država. Koji nedostatak sprečava da postojeće "države imaju dobru vladu i koja je najmanja izmena" na ovom planu potrebna. Sledstveno prethodnim stavovima, Platon ovde zaključuje da je jedna promena najznačajnija, a to je "predati vlast filozofima". Filozofi mora da poznaju celokupnu istinu i stvarnost, večne i neprimenjive ideje koje su "pravo biće" od stvari "koje su privid" (jer su ove samo nesavršen odraz).

Filozof, posebno obrazovan, mora imati poznavanje dobrog, pravednog, lepog i imati znanje i poznavati "neprolazni svet ideja" i razlikovati ga od vidljivog prolaznog sveta odnosno "nebića". Cilj je dakle poznavanje i znanje stvarnog

"bića", sveta ideja i na posletku Boga, kao *najviše ideje*. U sedmom tomu knjige on zaključuje da se čovek oslobađajući se "okova" uzdiže (dušom) do samog Boga i sa njim se sjedinjuje. Bog je izvor znanja i *ideja dobra* iz koje proističe "sve" dobro, a filozof koji je došao do takvog saznanja više se ne bavi ljudskim stvarima. Kada su ljudi, filozofi spoznali ove istine, tada su oni lišeni žudnje, i zato oni će kao naj mudriji najbolje vladati državom. Stoga ako su filozofi na vlasti, državom će upravljati oni koji ne žude za vlašću, što je još jedno sredstvo protiv zloupotrebe vlasti. Filozofi su izašli iz "pećine" neznanja i uzdigli se, i ne misle u njih da se vrate. Tamo gde je položaj onih na vlasti bolji od tog koji mu daje vlast, moguće je stvoriti dobru vladu. Odatle Platon zaključuje: treba vlast uvek davati onima koji je ne žele. Dakle, zastupa se moderno mišljenje da "pravi ljudi treba da dođu na prava mesta" odnosno u toj dobroj državi "vladaće oni koje čini u istinu bogatim ne zlato, nego hrabrost i vrlina". Svuda gde vlasti teže prošnjaci, gladni za materijalnim dobrima, smatrajući da će ih dostići vlašću, tu nema "dobre vlade". Za dobru vladu potrebno je da na vlast dođe "nekoliko" filozofa, koji će kao prvu meru izdvojiti decu od roditelja i vaspitavati ih po načelima vrlina (odnosno prema prethodno navedenim uputstvima).

Ova izlaganja Platona dovode ga do poznate teorije o političkim oblicima države koju izlaže pre svega u Knjizi VIII i delimično u vezi sa "tiranijom" (kao oblikom) u Knjizi IX. U VIII Knjizi on daje čuvenu klasifikaciju na pet oblika države u zavisnosti od morala (među građanima), kao što i kod ljudi postoji pet glavnih tipova karaktera. Politički oblici države svrstavaju se (u sisteme vlasti): aristokratija, timokratija, oligarhija, demokratija i tiranija. Uz ove postoje, po Platonu, i mešoviti oblici vladavine. Kao što je poznato, po njemu je aristokratija ispravan politički oblik vladavine, dok su ostali "pokvareni" ili "izopačeni" oblici vlasti (četiri nesavršena sistema). Ljudski karakter koji odgovara aristokratiji je pravedan i dobar čovek, kod koga kako je prethodno opisao vladaju vrline. Potom sledi i njegova poznata teorija o "kvarenju države" odnosno političkog sistema vlasti. Savršena "aristokratija", kao oblik vlasti, prelazi u "*timokratiju*" (vlast čuvara i ratnika) koja je manje savršen oblik, ali je i dalje bolji od ostalih "pokvarenih" oblika vladavine. Potom timokratija prelazi u

"*oligarhiju*", daljim kvarenjem nastaje "*demokratija*" i na kraju iz nje (procesom kvarenja države) nastaje najgori oblik "*tiranija*". Osnovni razlog promena od *aristokratije*, pa nadalje ka gorim oblicima, je u podelama (i sukobima) u vladajućoj klasi, koja prestaje da bude u skladu "sama sa sobom". Lošim "mešanjem brakova" odnosno mešanjem "ljudi od zlata" sa "ljudima od gvožđa" (tj. čuvarima i ratnicima), dobiće se, po njemu, klasa čuvara koja će težiti materijalnim dobrima i prisvojiti zemlju, kuće, robove, a osnovna delatnost će im biti bavljenje "ratom i upravom".⁸ Neće se najboljima i najplemenitijima davati vlast, država će se oslanjati na silu i u njoj će se ceniti sila, ambicioznost i bogatstvo. Čovek koji odgovara ovom obliku je ambiciozan, nedovoljno obrazovan, surov prema nižima, snishodljiv prema pretpostavljenima, opsednutost ratom i gimnastikom, i u njegovoj duši vlada "*žestina*" (umesto "*razuma*"). Timokratija potom prelazi u *oligarhiju*, onda kada prevlada vlast bogatih nad siromašnima, gde se sve meri novcem, kada težnja za bogatstvom postane "sve jača" i kada se na kraju ceni "jedino" bogatstvo. Tu se uspostavlja *cenzus* prema bogatstvu za politička prava, a sam ovakav oblik pati od stalne borbe bogatih grupa i sirotinje, pri čemu se manifestuje i slabost ovakve države u slučaju rata (tu bogati "ne smeju naoružati narod, zbog straha od pobune"). Čovek koji (karakterno) odgovara ovom obliku je *tvrdica*, koji samo brine kako da stekne i sačuva lično bogatstvo. Nadalje, *demokratija* nastaje revolucijom sirotinje protiv bogatih, jer siromašni ove na vlasti (bogate) više ne poštuju zbog vrlina, već ih mrze zbog bogatstva, pa smatrajući da su isto toliko sposobni kao vladajući, dolaze na ideju da im preotmu bogatstvo. Po izvedenoj revoluciji, široka masa sirotinje svu vlast deli podjednako među sobom. Ovo plebs siromaha čini, po mišljenju Platona, "kockom". U *demokratiji* vlada sloboda, koja mnogima "izgleda kao najbolja vlada". Ali "preteranost sloboda" čini njenu "najveću manu", jer su izjednačene "nejednake stvari" i vladaju oni koji nemaju nikakve sposobnosti za to. Karakter (čoveka) koji odgovara ovom političkom obliku je "*raspuštenčovek*" tj. ljudi kojima vladaju i dobre i loše strasti, a najčešće

⁸Isto, vidi VIII Knjigu i Knjigu IX u vezi sa tiranijom kao političkim oblikom.

ove druge. Kao što preterana "žed" za bogatstvom i luksuzom ruši oligarhijsku vlast, tako i "preterana žed" za slobodom ruši samu demokratiju. Po Platonu, u njoj onda dolazi do *anarhije*. Čini se da ovde Platon uvodi još jedan (nov) oblik, za odsustvo vlasti. U demokratiji vlastodršci koju pokušavaju da održe vlast, bivaju "proganjani" kao da teže oligarhiji. Upravljači se ponašaju kao potčinjeni, a potčinjeni izigravaju upravljače. Postoji odsustvo vrednosti. Učitelj se boji đaka i laska im, a oni mu se podsmevaju. Na ovaj način Platon, izjednačavajući demokratiju sa vidom anarhije, a ovu smatra najgorim oblikom vlasti, gde vlada totalni nered. Karakter čoveka, koji je ovde raspušten i neodgovoran, dovodi do nepokoravanja svim zakonima.

Na kraju, preteranost sloboda i nepokoravanje zakonima dovodi do ropstva u vidu "*tiranije*" (kao poslednjeg vida izopačenja). Ona nastaje kada u apsolutnoj slobodi, koju Platon tretira kao razuzdanost, bezvlašće i odsustvo vrednosti, jedan pojedinac ugrabi svu vlast, a onda se sloboda preokrene u svoju suprotnost u vidu ropstva (kao gubitka svake slobode). Na čelo naroda se ustoličuju ljudi koji se proglašavaju za "zaštitnike" naroda. Oni svi postaju "tirani". Da bi sproveli red i zakon zaštitnici naroda ili ginu od ruke svojih neprijatelja ili "postaju vukovi" sa tiranskom vlašću. Tiranija je oblik koji stvara "mnoštvo svojih" sopstvenih neprijatelja što čini da ova "postaje sve "krvavija". Tiranin se boji i to ga tera na sve "veće zločine", namerno izaziva ratove, i okuplja zle ljude oko sebe, a ubija dobre ljude. O psihologiji "tiranske vlasti" odnosno tiranina, Platon detaljnije raspravlja u Devetoj knjizi "Države". Tu se utvrđuje da je tiranin rob svoje strasti i on svoje lične strasti i želje sve redom zadovoljava, ali to kod njega istovremeno izaziva nesreću i sukobe. Tiranska država je "najnesrećnija" od svih vidova države. Tiranin je "najnesrećniji od svih ljudi". U tiraniji najbolji građani trpe nasilje najgoreg, a karakter duše tiranina, na isti način, potiskuje sve dobro, jer sve drugo postaje rob strasti.

Među drugim delima Platona ističe se poznata knjiga "Zakoni". Dok na nekim mestima u delu "Država" on smatra da filozofima na vlasti, u aristokratiji, nisu potrebni čak ni zakoni, ovo mišljenje ne zastupa u "Zakonima". U ovom delu država je manje idealizovana i čini se da je Platon pokušao da *da* veću

ulogu institucijama. U tom delu on uočava da države stradaju ili zbog "preterano velike" i jake vlasti odnosno *ograničenja slobode*, ili zbog preterane slobode, koja je po njemu odraz "*nedostatka vlasti*"⁹. Na ovom mestu u "Zakonima" on zaključuje da treba izbeći i jednu i drugu slabost, a to podrazumeva takvu državu u kojoj će biti i dovoljno slobode i dovoljno vlasti. Vrhunac vlasti je u *monarhiji*, kao obliku, a vrhunac slobode je u *demokratiji*, pa odavde on zaključuje da je "najbolja" vlast ona u kojoj je vlast "mešovita" i predstavlja prelazni vid ova dva politička oblika. Ovde možemo primetiti iz njegovih tumačenja, da autor donekle napušta osnovnu ideju "savršene" države. Umesto mudrih filozofa, po njemu, treba stvarati mudre zakone koje će ljudi poštovati, pa i po kojima će obični ljudi moći da vladaju državom. Državnu vlast vrši "skupština svih" građana, ali ne neposredno, već joj je funkcija ograničena na biranje državnih funkcionera. Ona bira dva organa: 1) čuvare zakona, koji su zakonodavna vlast, i 2) većnike, koji su vid izvršne vlasti (sa većim brojem predstavnika - funkcionera nego kod zakonodavaca). Kao treći organ, koji bira navedena skupština svih, bili bi cenzori. Ovaj organ, nalikuje donekle kod Platona sudskim telima, jer cenzorima svi organi vlasti odgovaraju za nezakonitosti i oni vrše nadzor nad zakonitošću ostalih tela. U državi postoje četiri klase, koje se dele prema visini bogatstva; dve više moraju biti prisutne na skupštini svih građana, dok dve niže ne moraju doći na skupštinu građana. Kao što iz ovog dela njegovog doprinosa sintetički zaključujemo, Platon je donekle anticipirao modernu podelu vlasti i ulogu ustanova i zakona u državi.

U vezi sa Platonovom državno - pravnom filozofijom treba u najopštijem zaključiti da je on uočio neke systemske osobine fenomena vlasti i u idealnim tipovima postavio temelje modernog shvatanja političkog sistema (odnosno oblika vlasti). Više od toga, on je na moderan način ukazao na zakonite promene političkog sistema, što je iskazao kroz protivrečnosti unutrašnjih

⁹Vidi Platon, "Zakoni", Dereta, 2004. (vidi primer Persije)

elemenata¹⁰ političkih oblika, koji nagone na promene celine poretka u drugi politički oblik.

I.2. Aristotel (rođ. 384. god. pre nove ere)

Dok je Platon bio idealista i smatrao da je čulno saznanje celine realnosti lažno, Aristotel je, suprotno tome, smatrao da je čulno i empirijsko saznavanje izvor celokupnog znanja. Platon je priznavao dijalektiku u svetu konkretne stvarnosti (a ne u svetu ideja), a Aristotel je bio "čist" materijalista i teoretičar dijalektičkog kretanja. Dijalektika je zajednička svim naukama, a dokaz nečega isilogizamse odnosenaspoljašnost i "unutrašnjigovorduše". On je smatrao materiju osnovnom supstancom bića, koja je neuništiva, a biće ne predstavlja "potpuno" biće, sve dok ne dobije "određenu formu". Materija koja nije "uobličena" nije realno biće, već "mogućnost", odnosno, prema njemu, forma je unutrašnji smisao materije i cilj koji svako biće teži da postigne. Materija se uobličavanjem postupno kreće da bi dobila svoj oblik, a oblik je smisao i ideja koju pokreće biće u cilju da se samo-ostvari, gde najviši oblik i prvi i poslednji pokretač jeste Bog.

Politička i pravna filozofija su uglavnom sadržani u njegovom delu "Politika". Ona je podeljena na osam knjiga. Država je, kako on ukazuje, jedna društvena zajednica, a "svaka zajednica je stvorena radi nekog dobra", svaka teži nekom dobru, a najvažnija i najviša teži najvišem, i tu zajednicu zovemo državnom (zajednicom) odnosno "država". Razlika između ove i drugih zajednica, nije samo u broju članova, već je to "suštinska" jer se od drugih razlikuje po svom cilju, koji je *suština*(tog) bića. Država je "složeno biće" koje ima sastavne delove, a njena suština se može najbolje saznati ako se posmatra kako ona nastaje, jer su "neke" stvari uvek u međusobnoj uslovljenosti. Ono što je "po prirodi" vladaruvek se mora vezati sa onim što je "po prirodi" potčinjeno,

¹⁰Ovde već primećujemo elemente i vidove mišljenja dijalektičkog oblika koji su predmet kasnijeg savremenog razvoja filozofije, metodologije i teorije društva.

radi zaštite, "a onaj ko telom može nešto da radi po prirodi je potčinjen, pa je kao sluga dobar i gospodaru". Monarhija je vlast jednoga, ustavna država ima vladara vezanog zakonima, pa je delimično vladar, a "delimično potčinjeni".

Aristotel, zatim, pokušava da otkrije analizom iz čega se država sastoji, kako nastaje, i kako se kreće. Najpre, u primitivnim društvima su izjednačeni žena i rob, kasnije nastaje funkcionalno *porodica*, a više ovih formira *selo*, više ovih sela *grad*, pa grad sa okolnim selima i na kraju se uspostavlja *država*. Ona je kod Aristotela funkcionalistički i strukturalistički definisana. Država je, po definiciji, društvena zajednica koja se sastoji iz više sela, u cilju koristi, koje su se "udružile" u ovakvu državu, koje dosegla skoro cilj da sama "potpuno zadovoljava svoje potrebe". Država je nastala iz životne potrebe da zadovolji potrebe ljudi, i nadalje postoji radi postizanja dobrog života. Država je "prirodno nastala" iz tih (kao i ranije zajednice), jer država je "cilj svih tih zajednica", a priroda "se sastoji u cilju". Za svaku pojavu kada se potpuno razvije, "kaže se da je to njena priroda". Aristotel primećuje da je, funkcionalistički "država nastala prirodnim putem", a da je "čovjek po svojoj prirodi državno biće" (tj. *političko* biće). Biće koje po prirodi stoji van države je ili "rđavo ili neljudsko" biće.

Filozofski najbitnija njegova misao je da je "država *ranija*" (hronološki) od (nastanka) pojedinca, jer čovek sve svoje potrebe ne može da zadovolji bez države, pa u svakom čoveku postoji "prirodan nagon" za državom, a onaj koji ju je stvorio je kreirao najveće dobro. Tajzaključak sledi izgledištada je čovek koji je potpuno razvijen "najsavršenije biće", a bez države i zakona je "najgore" biće.

Porodica se, kao najmanja zajednica u državi, sastoji od slobodnih ljudi i robova i to je istovremeno privredna jedinica, a privredna delatnost je najbitniji činilac te zajednice. Aristotel je smatrao ropstvo prirodnom pojavom odnosno zastupa stav da je "rob oruđe za rad" u vlasništvu gospodara (tj. "oruđe koje govori"). Tu postoje tri odnosa: 1) gospodara i robova; 2) muža i žene; 3) roditelja i dece.¹¹ Prirodno je da duša "gospodari telom", a razum gospodari strastima, "čovjek životinjama" i "muškarac ženama". Telo roba treba da bude

¹¹Vidi Aristotel, "Politika" (Knjiga I), BIGZ, 1975.

"podešeno za rad", a telo slobodnog čoveka za "javni život". Ljudi su po prirodi delom slobodni, a delom robovi (za robove je i "korisno" da budu robovi), a vlast i vlada nad robovima nije istovetna kao vlast nad slobodnim ljudima tj. vladavina u ustavnoj državi. Rat protiv varvara, koji su po prirodi rođeni da budu robovi, je pravedan. Iz različitosti "duhovnih" osobina, opravdana je kod Aristotela vlast muškarca nad ženama i decom kao i robovima: žene, naime, treba "dobro vaspitavati", jer su one "polovina slobodnih ljudi". U drugoj knjizi "Politike" autor raspravlja o *dobroj državi* i kritikuje Platonove poglede. Prvo mu zamera koncept "zajedničkih" žena i dece, odnosno kolektivnog dobra, jer se država kao zajednica ne sastoji od puno istih, već od različitih ljudi, a iz "istog ne nastaje nikakva država". Bilo bi dobro kad bi "jedni vladali", ali kako je to u realnosti nemoguće, onda se po prirodi "jednaki građani" moraju smenjivati na vlasti, kako bi svi vladali.

Ovde se po prvi put sreću demokratski stavovi Aristotela, koji se deriviraju iz pogleda o po prirodi jednakim građanima. Protiv je, u načelu, filozofije zajedničke svojine. Zajednica žena i dece bi "smanjila" ljubav među ljudima, a odnosi sa rođacima moraju, kao nemoralni, da budu zabranjeni. U vezi sa kolektivnom ekonomskom svojinom za rad, zastupa čuveno poznato gledište koje glasi: "na zajedničkom dobru mnogo manje se radi, nego na ličnom". Aristotel zapaža da se na kolektivnom dobru za rad umanjuje "radljivost" vrednih, a podstiče kolektivno lenjstvo i konflikti ili svađe. Jedinstvo države treba održavati vaspitanjem, a ne zajedničkom svojinom. Platonova država nije realna i u njoj bi stalno vladao konflikt i svađa čuvara i bogataša, a država u kojoj čuvari nisu srećni ne može biti "srećna država". Aristotel kritikuje stavove iz Platonovog dela "Zakoni" o potrebi ograničenja svojine nad zemljom, što bi po njemu dovelo do bede, ali smatra dobru ideju "mešovite vladavine". U vezi "*Države*", Aristotel kritikuje Platona oko "jednakosti imovine", koja je praktično "neostvariva" i za državu "nebitna". U Platonovoj "*Državi*" smatra lošim brzo i lako menjanje zakona, koji po njemu "mogu imati

autoritet samo ako dugo traju".¹² Aristotel poseban značaj daje *ustavu* kao najvišem zakonu u državi. Komparativno analizirajući tadašnje ustave, on smatra nedopustivim da se u državi položaji mogu kupovati i da jedan čovek može vršiti više dužnosti.

U trećoj knjizi "Politike" Aristotel se detaljnije bavi određenjem države i političkim oblicima. Država je "množina građana", a pojam građanin je različit u zavisnosti od političkog oblika. Postoje "punopravni građani" i "ne-punopravni", a samo ovi prvi mogu uzeti učešća u državnoj službi. U demokratiji su to svi građani, a u drugim oblicima vlasti to je manji broj. Država je sastavljena od građana, koji su ljudi sposobni da učestvuju zakonodavnoj i sudskoj vlasti, a svi oni su državna zajednica, ako je zajednica dovoljna za potpun i za samostalan život.

Aristotel pravi razliku između "faktičke" i pravne identičnosti države. Pošto je država zajednica, iako stavljena od istih građana, ona nije ista kada jedan oblik vlasti bude zamenjen drugim oblikom. Čini se da Aristotel smatra da bi i pored promene države i oblika, međunarodni dug koji je napravila prethodna vlast trebalo da plati tekuća vlada. Ovde imamo i prve naznake i dileme u vezi sa počecima međunarodnog prava.

Aristotelov najvažniji deo "Politike" je vezan za klasifikaciju oblika državnog ili političkog uređenja. On pre toga ukazuje da je vrlina građanina u tome što je sposoban isto tako dobro da vlada, kao i "dobro da sluša vlast" (a vlada nad slobodnim i jednakim je državna vlast). Ustav se sastoji u "određivanju državnih službenika, a posebno onih najviših". Najviši službenik je vlastodržac. Čovek je po prirodi državno biće, a država nastaje iz potrebe za lepim i moralnim životom. Vlast u državi se mora vršiti u interesu samih građana. Ustavi koji teže opštem dobru imaju ispravan odnos prema pravdi, a oni koji teže dobru samo za vlastodršca su izopačenja (pravilnih ustava), jer je država "zajednica slobodnih ljudi". Ustav određuje vlastodršca kao vlast u državi, a to može biti jedan, nekolicina ili većina. Ako ovi navedeni vlastodršci vladaju u

¹²Isto (Knjiga II), videti kritiku Platona.

"opštem dobru", takvi su ustavi odnosno oblici "pravilni", a kad se teži dobru jednog, manjine ili većine (a ne opštem dobru) takvi su ustavi (ili politički oblici) "izopačeni". Vlada jednoga pravednog je *monarhija*, nekolicine (u opštem interesu) je *aristokratija* (tu mogu biti "najbolji", ali i ne moraju), a vlada većine (u opštem obliku) je kod Aristotela "*slobodna država*". Monarh je pravedan ako vrši vlast u opštem interesu. Ovaj kriterijum opšteg dobra važi i za *aristokratiju* i *zaslobodnu državu*. U ovoj teoriji koju Aristotel zastupa politički oblici se klasifikuju prema broju nosilaca vlasti i prema karakteru pravednosti tog oblika. Izopačeni oblik za *monarhiju* je *tiranija* (vlast u ličnom interesu, a ne opštem interesu), zatim izopačeni vid za *aristokratiju* je *oligarhija* (vlada bogatih) i najzad "*slobodna država*" ima svoj "pokvareni" oblik koji se naziva "demokratija". Dok je *tiranija* vlada u interesu jednog vlastodršca, *oligarhija* oblik u interesu samo bogatih, dotle je, po ovoj klasifikaciji, *demokratija* vlast "siromašnih" i to u posebnom (samo) njihovom interesu. Pozivajući se na izlaganja iz svojeg dela "Etika", Aristotel smatra da je pravda u jednakosti, ali ne za sve već za *jednake*, i nejednakosti, opet ne za sve, već zanejednake. U državu se građani udružuju "ne radi održavanja života", već radi "dobrog života", a ona je stvorena za "potpun" i "samodovoljan" život. Država je "*moralna*" ustanova i građani shodno vrlinama treba da uzmu učešća u državnoj vlasti i državnim koristima. Prava se ne dele, po Aristotelu, prema bogatstvu nego prema vrlinama, a pravedna je ona država koja daje građanima srazmerno njihovim vrlinama odnosno sposobnostima. Sledstveno, masi građana treba dati učešće u skupštini i pravo da ona bira državne službenike. Međutim ovi službenici moraju da polažu "račune" o svom radu narodu. Masa (naroda) je kao takva bogatija i "punija" vrlinama od svakog pojedinca.

Po Aristotelu, treba doneti zakone "na osnovu kojih će vladati "službenici", a službenici mogu odlučivati samo o stvarima, gde zakoni "ne mogu dati nikakvu tačnu odluku", jer nije moguće "opštim" odredbama obuhvatiti pojedinačne "slučajeve". Zakoni moraju odgovarati *ustavu*, i kad je ovaj "pravilan", jasno je i da su zakoni odatle proistekli pravedni. Pravda za sve mora jednako da važi. Iz ovog stava možemo zaključiti da je Aristotel razumeo važan

pravni princip *pravne jednakosti* i može se smatrati da je preteča u formulaciji ovog osnovnog prava.

Na kraju "Politike" on daje i teoriju izmena oblika vlasti, što nalikuje Platonovoj teoriji o "kvarenju" političkih oblika. Monarhija je "ranije nastala" zato što je u malim državama bilo malo ljudi sa vrlinama (pa je "najbolji" dolazio na vlast), ali se sa uvećanjem država pojavio veći broj ljudi sa vrlinama, i postavio se zahtev za zajedničkom vlašću, i dolazi do "*slobodne države*". Pošto su građani postajali gorim i bogatili se iz državnog dobra, a bogatstvo se isuviše cenilo nastala je *oligarhija*, a zatim i *tiranija*, koja se pobunom pretvara u "*demokratiju*". Usled želje za bogaćenjem vlast se ograničavala na sve manji broj ljudi, a narod je time postajao "sve jači", tako da je na kraju uspostavljena *demokratija* (kao oblik). U zaključku, on zastupa i gledište da "kako su se onda države sve više uvećavale", nije se mogao "uvesti neki drugi ustav" do *demokratski*. Izvesnim ljudima (ili narodima) bolje odgovara jedan politički oblik, a drugima drugi oblik države, ali "vlada tiranina" je neprirodna, slično kao i ostali izopačeni oblici. U najboljoj državi vrlina čoveka i građanina su jedna "ista", a vaspitanje i moral treba da budu isti i za društvo i za državu. Pošto svi ljudi nisu u svemu jednaki, Aristotel smatra da ustav u nekim okolnostima može biti i izopačen, ako insistira na punoj jednakosti.

U četvrtoj glavi Politike, kritikuju se prethodni mislioci koji su istraživali samo idealne ustave, zanemarujući njihovu realnu primenljivost u praksi. Nema jednog tipa *monarhije*¹³, *demokratije* ili *oligarhije*, nego "više različitih vidova" u okviru istog oblika. Ustav treba da određuje način na koji se dele državne službe, a zakoni određuju pravila po kojima vlastodršci vladaju. Od svih oblika je najgora *tiranija*, pa zatim, *oligarhija* i na kraju *demokratija*. Različitost političkih oblika imakorene u različitom sastavu stanovništva i grupisanju. Na početku, pri nastanku države, stanovništvo se podelilo na bogate i siromašne, a postojao je i "međusloj" srednjeg staleža. Po Aristotelu od odnosa snaga među ovim trima

¹³Isto (Knjiga IV), vidovi ustava su označavali vidove političke vlasti (slično kao i kod Platona)

društvenim grupama, zavisilo je njihovo učešće u vlasti i oblik vladavine. Dva osnovna oblika su uvek vlada "naroda" i "vlada manjine". *Demokratija* je tamo gde slobodni i siromašni čine većinu i imaju vlast, a *oligarhija* gde bogati i plemići (tj. manjina) drže vlast. Prvi vid demokratije je takav gde između bogatih i siromašnih vlada "jednakost" u učešću u vlasti. U drugom vidu demokratije za vršenje vlasti je potreban manji stepen imučnosti, u trećem vidu demokratije svi vladaju i "potčinjeni su zakonu", u četvrtom svi građani "mogu doći do vlasti" koja se zakonski primenjuje, a u petom vidu vlada većina, ali u odsustvu zakona. Ovaj poslednji i nije u pravom smislu *demokratija* jer "narodna odluka nije opšta norma" i ovde u tom izopačenom obliku je na vlasti "*demagog*". Oligarhije imaju četiri vida, u prvoj vlada visok cenzus, u drugoj se izabiraju upravljači od bogatih, u trećoj se položaji nasleđuju, a u najgoroj četvrtoj dinastijska vlast vrši vladavinu bez zakona.

Najbolja je ona država, kako zaključuje Aristotel, koja počiva na srednjem staležu. Onom državom gde je srednji stalež mnogobrojan se najbolje vlada i zbog činjenice da je ovaj jači od oba druga dva staleža. Srednji stalež je jedini "koji ne pati od ustanka" odnosno revolucije. Poželjno je tu i da se vlast podeli. Ovim je Aristotel anticipirano podelu vlasti u državi. On kaže da suštinu ustava "čini određivanje suverenog tela", državnih službenika i pravosuđa". Ustav ovde treba da odredi i njihove nadležnosti (ili ovlašćenja) i trajanje istih.

Po Aristotelu, najvažnije sredstvo za održavanje ustava jeste vaspitanje "koje odgovara ustavu" odnosno (političkom) obliku države. Ono se ne sastoji u "preporučivanju onoga što je prijatno vladajućim", već onoga što je "nužno ustavu". U knjizi (ili tomu) V "*Politike*" Aristotel daje naznake razloga propasti države. Tu se izlažu moderna sociološka shvatanja koja baziraju na društvenim nestabilnostima sistema, čiji je osnovni razlog nejednakost u bogatstvu ili sposobnostima ljudi. Potom, ovi stavovi se nadovezuju i na naredne zaključke, u svojem tomu VI "*Politike*". On smatra da je glavni uzrok revolucije nejednakost građana. Izvesni građani, smatrajući se jednakim sa drugima, zahtevaju da budu tretirani jednakim i zahtevaju *demokratiju*, dok drugi, smatrajući se boljim traže

"privilegije" i *oligarhiju*. Na taj način dolazi do nemira, pobune i revolucije odnosno promene političkog uređenja.

Demokratski oblik uglavnom i najčešće propada i menja se usled preterane slobode ljudi i "obesti" demagoga na vlasti. Demagozi (vlastodršci) izazivaju nezadovoljstvo bogatih, deleći (njihovo) bogatstvo (narodnim) masama, te zatim imućni ruše demokratiju i uspostavljaju oligarhiju. Demagozi "su u ranija vremena" bili po pravilu i vojni komandanti, a "najveći broj tirana je nastao od demagoga".

Oligarhije propadaju usled ugnjetavanja naroda, a revolucije obično izbijaju kada se neki bogataši lišeni vlasti udružuju s narodom. Prirodno, oligarhija se zatim bunom pretvara u demokratiju (pre svega "usled povećanja broja bogatih"). Aristokratije propadaju iz istih razloga kao oligarhije. Naposljetku, *slobodna država* kao oblik vladavine isto je podložna propadanju usled loše mešavine demokratskih i oligarhijskih komponenti. Ipak ovo je najtrajniji oblik vlasti.

Da bi se što duže održao politički oblik, treba, po Aristotelu, jačati srednji stalež, i voditi računa da službenička mesta ne služe bogaćenju službenika. Time će se sprečiti da se sirotinja bori za ta mesta. U demokratiji treba poštovati bogate, a u oligarhiji treba brinuti za sirotinju, i davati im neka službenička mesta.

U sedmoj knjizi Aristotel se u bitnom delu posvećuje raspravi o idealnoj državi odnosno političkom uređenju. Da bi se moglo govoriti koja je država najbolja, treba "znati" koji način života je najbolji. On izražava sumnju u to da li postoji jedan najbolji život za sve i istovremeno i za pojedinca. *Dobro* za društvo se razlikuje od *dobra* za pojedince. Generalno postoje po ovome tri dobra, a to su *spoljna*, *telesna* i *duševna* unutrašnja dobra ili *vrline*. Ljudi obično smatraju da spoljnih (društvenih i materijalnih) dobara treba da imaju što više, a zanemaruju duhovna dobra odnosno vrline. Najbolji je onaj ustav i oblik gde svako radi "u najvećoj meri shodno vrlini i blaženo živi". Nijedna državanije dobra ako ne postupa moralno i van vrline.

U praksi država ne sme imati prevelik broj stanovnika, jer se tu teško održava poredak i zakon. Veličina države se ne meri veličinom stanovništva, već ispunjavanjem njenih zadataka. Narodi i njihova specifična takode utiču na uređenje. Oni narodi na severu Evrope su hrabri, ali im nedostaje razum, pa nemaju državu, a azijski (ili "južni") narodi nemaju hrabrosti pa su stalno u ropstvu. Grčki narod je u "sredini", pa je zato i hrabar i razborit, i stoga Grci uvek imaju dobro uređene države. U najboljoj državi građani ne treba da se bave pretežno nižim zanimanjima, kao što je "zemljoradnja", jer to nema veze sa vrlinama (već upravom, savetovanjem i eventualnoratom). Zemlja treba da pripada upravljačima i čuvarima (ratnicima), ali nikako ne sme da bude zajednička svojina. Robovi (koji su u stvari zemljoradnici) se dele na privatne i državne. U osmoj knjizi Aristotel ukazuje da je cilj države isti za sve građane, a za ciljeve je neophodno znanje, te da je vaspitanje isto za sve građane. O vaspitanju se mora brinuti država, a ne pojedinci. Svakoj vrsti političkog oblika odgovara neka vrsta vaspitanja (kod Sparte je npr. naglasak na telesnom vaspitanju).

Pored političke teorije poznata je i Aristotelova pravna teorija. On razdvaja pojmove prava i pravde. Naznake *prirodnog prava* (koje su delimično prisutne i kod Platona) on je razvio u posebnu teoriju prava. Uočava i razvrstavanje na pozitivno pravo, gde uvodi svoju formalnu logiku. Čitav sistem prava on deli na "opšte pravo" i "posebno pravo". Opšte pravo je nepisano pravo i zasnovano je na "prirodi stvari". Ono uključuje osnovne principe morala odnosno ovo je "prirodno" pravo, jer kao nužno bez tih pravila "čovjek ne može biti dobar" i ne može živeti u vrlini (i biti "srećan"). To "prirodno pravo", proisteklo iz pravde i vrline, je "više" od svakog stvorenog ljudskog prava odnosno od "pozitivnog prava". Prirodno pravo je "opštevažeće pravo", a njegova obaveznost je nezavisna od toga da li ga pozitivno pravo priznaje. Na drugoj strani od Opšteg prava je "pozitivno pravo" stvoreno od država, koje on deli na "pisano" i "nepisano" pravo. Takvo pozitivno pravo je od države dato i izraz je volje ljudi i državne prinude. Ako je "pozitivno pravo" saglasno prirodnom pravu, može se smatrati delom tog prava, ali ako su ljudski zakoni protivni prirodnom

pravu oni su *ne-validni* i predstavljaju "prividno pravo". Pravo koje nije ni u kakvom odnosu sa prirodnim pravom ili je tu neutralno su konvencionalno ("veštačko") pravo i prava kao tvorevina ljudske volje, a najčešće stvar ugovora ili sporazuma građana. U "svakom" pravnom aktu, primećuje autor, ima i "elemenata" prirodnog, ali i elemenata "konvencionalnog prava" u skoro svim slučajevima ljudskog prava. Aristotel u delu "Nikomahova etika"¹⁴ gde izlaže pravne misli smatra da pozitivno pravo jeste delimično i prirodno i pozitivno, jer prirodno ne zavisi od ljudi (i više je), a pozitivno je zavisno ljudske volje, sve do momenta kada je "izdat" (ili donesen) zakon. Ovaj zakon je obavezan i mora se poštovati. Posle donošenja zakona on je (kao akt) nadređen ljudskoj volji. Po prirodi najbolji ustav je "svuda isti" i jedan.

U poređenju sa Platonom, Aristotel je "pravdu" razumevao i objašnjavao kao cilj koji konkretno državno pravo "treba da ostvari". On je u osnovi prvi eklektički pozitivista, koji ipak ne zanemaruje uticaj morala i primat prirodnog prava. Pravda se deli na "Opštu" i na "Posebnu" (ili pozitivnu) pravdu. Opšta pravda je potpuna vrlina i obuhvata sve u skladu sa zakonom i saglasna je sa društvenim dobrom u kome su sadržane sve ljudske vrline. Ona je najznačajnija (celovita) "vrlina". Posebna pravda je vezana za konkretne ljudske odnose, a može biti i deo Opšte pravde. Ona se deli na imovinske odnose u državnoj zajednici i privatno - pravne odnose, koji se nadalje dele na voljne (kupoprodaja i slično) i "nevoljne" (kao npr. preljuba) odnosno razne vrste "povrede" pravde (tj. prava, npr. krađa, telesna povreda i drugo). U posebnu kategoriju Aristotel izdvaja "pravičnost". Pravičnost je nepisano pravo koje obuhvata "ono što je zakon propustio i predstavlja dopunu zakona". To je "poboljšanje zakona", jer se zakon neprimenjuje samo "po svom slovu", već i po "duhu zakona".

Ako u celini sagledamo misli Aristotela, primetićemo napredno dijalektičko zaključivanje, koje ne obuhvata kao kod Platona svet ideja, već celinu svih materijalnih odnosa. Ovde po prvi put imamo jasne preteče i

¹⁴Vidi R. Lukić, "Istorija političkih i pravnih teorija", Naučna knjiga, Beograd, 1982, str. 132-135. (Vidi isto Aristotel, "Nikomahova etika", (2013.))

savremenog Holističkog metoda i naznake i prapočetke moderne "Opšte teorije sistema". Na području prava, on je jasno odredio pojmove prirodnog i pozitivnog prava i postavio je osnove moderne kasnije pravne teorije i pravne logike. Aristotelova formalna logika, kojom se posebno bavio, je našla punu primenu u oblasti prava, kao što je i ideja mešovitog političkog oblika i podele vlasti imala bitan uticaj na razvoj kasnije političke filozofije.

I.3. Polibije

Polibije (rođen u II veku pre nove ere) je najbitniji politički teoretičar posle Aristotela. On usvaja podelu na šest političkih oblika države (tri pravilna i tri nepravilna). Pravilni su monarhija, aristokratija i demokratija, a pokvareni su tiranija, oligarhija i ohlokratija. Usvojena je Aristotelova klasifikacija, s tom razlikom što je demokratija bila pravilni oblik (kod Aristotela je to "slobodna država"), a izopačeni oblik demokratije je ohlokratija (vladavina većine u svom sopstvenom interesu, tlačajući manjinu).

Najpre, Polibije, na bazi podele političkih oblika, izgrađuje teoriju u smenjivanju ovih uređenja. Prvi u nizu političkih režima je vladavina jednog samodržca u sopstvenom interesu, a zasnovana na čistoj sili. Ova vid vladavine bez zakona i prava je posledica bede društva i narodnih masa, usled masovnog siromaštva ili raznih prirodnih nepogoda i okolnosti. Takvo društvo je, po njemu, materijalno siromašno i u njemu još nije postojala razvijena ideja pravde. Kasnije sa društvenim razvojem se konačno javlja "ideja pravde" i prava, i pod novim uslovima vlastodržac počinje da vlada na osnovu "pravde" i "pristanaka naroda". Kada je vladavina sile zamenjena vladavinom prava javlja se monarhija (kao pravilni oblik koji ima navodni pristanak ili *legitimitet*). Razvojem društva, monarh sve više počinje da deluje u svom interesu i, prestajući da poštuje pravdu i pravo, postaje tiranin odnosno nastaje oblik *tiranija*. Kada pobunom protiv tiranije, vođenom od najboljih dođu na vlast takvi najbolji ljudi, zavodi se *aristokratija*. Ova vlast se kviri jer i oni počinju da vode računa samo o svom sopstvenom interesu, pa nastaje njen izopačeni vid *oligarhija*. Bogaćenjem se

izaziva sukob sa narodnim masama i ovaj oblik se pretvara u *demokratiju* (kao pravilan politički oblik). Međutim, i ovaj politički oblik poseduje "klice svojeg propadanja", pa usled težnje *sopstvenom interesu* demokratija se izobličava u ohlokratiju. To je vladavina većine koja upravlja kao tiranin (zlostavljajući manjinu). Ovaj oblik takođe propada i konfliktom i rasulom uspostavlja vlast jednog samodržca, bez uporišta u zakonima, sa vlašću koja nije ničim ograničena odnosno tiranija. Tako se politički oblik vraća na sam početak, kada je vladao jedan samodržac, bez pristanka ljudi. Oдавde, proces promene političkih režima kreće ispočetka i režimi se *ciklično* izmenjuju. Iz ovoga Polibije zaključuje da svaki oblik ima "klice propadanja" i da za stabilnu vladu ne treba da bude prihvaćen nijedan "čisti" oblik vladavine, već "mešoviti oblik". Prema ovome, mešoviti oblik vlasti treba da bude "ravnopravna" mešavina elemenata pravilnih političkih oblika vlasti.¹⁵

Oдавde on gradi svoju originalnu teoriju o neophodnosti podele i ograničenja vlasti. Analizirajući Rimsku republiku on je smatrao da tu postoji dobra mešavina pravilnih oblika vlasti. Monarhijski oblik vidi u konzulskoj vlasti, aristokratski u Senatu, a demokratski u narodnim skupštinama (komicijama), te smatra da ove vlasti pravilno ograničavaju jedna drugu. Ograničenjem i podelom vlasti se sprečava njena zloupotreba. Pored toga, podelom i ograničenjem se sprečava i da krene proces smenjivanja oblika vlasti i ciklično kretanje koje uključuje izopačene oblike.

U celini analizirajući ova teorija je samo donela jedan važniji moderan zaključak o podeli i ograničenju vlasti. Ovaj zaključak, kako uočavamo, Polibije obrazlaže više od dve hiljade godina pre liberalnog teoretičara i filozofa Monteskeja. Ovim antičkim autorom se delimično zaokružuje grčka politička misao koje je dala bitne osnove razvoja moderne pravne i političke teorije. Kao savremenik Rimske republike, Polibije je imao pohvalne stavove o razvoju Rimskog prava, koji je temelj današnje pravne nauke, kao i uređenja vlasti,

¹⁵Isto (R. Lukić), str. 145. Vidi isto o Polibiju kod O. Stanojević, "Rimsko pravo", Dosije studio, 2010, str. 38.

posebno vidova njegovog ograničenja. Ovde je u prvom redu isticao ograničenje vlasti pravom "intercesije" u funkcionisanju rimskih magistrata (službenika koji su izabirani u parovima), kao limitiranje vlasti u vezi sa pravom Veta koje je imao Plebejski tribun pri donošenju svih odluka koje su se ticale statusnih ili bitnih prava plebejaca u Rimskoj državi (imperiji). U ovom smislu, Polibije je pružio i приметan doprinos razvoju pravne nauke, jer je uočio pravnu prirodu fenomena uređenja države i oblika vladavine, koja se, modernim rečnikom izraženo, ograničava pravnim sredstvima dejstva na političku moć.

I.4. Rimsko pravo i teorije o državi i pravu

Istorija Rima, koja obuhvata dvanaest vekova, se deli na "doba kraljeva" (odnosno nastanak države), potom period republike, zatim doba principata i konačno doba dominata. U ovom poglavlju izložićemo samo bitnije doprinose napretka Rimskog prava od značaja za opšti tok pravne misli i političke teorije.

Nadovezujući se na klasika Polibija, koji je bio grčki zatočenik u Rimu, razvijaju se u prvom i drugom veku Nove Ere moderno pravo i pravne institucije koje su i danas osnova uređenja modernih država. Pojmovi kao *contractus*, *condictiones sine causa*, *rei vindicatio*, *possessio* ("državina") i mnogi drugi su u upotrebi (i bez prevoda sa latinskog) i do današnjih dana.

U periodu kada su se Rimljani oslobodili etrurske vlasti Tarkvinija Oholog i posle proterivanja tog poslednjeg kralja, pojavile su se magistrature, umesto monarha, a zadržali su se kolektivni organi Senat i narodne skupštine. Viši "magistrati" su bili "konzuli", pretori, cenzori i diktatori. Ovaj nivo službenika generalno raspolaže ovlašćenjem "imperijumom" što obuhvata pravo vojnim komandovanjem, sazivanje Senata i skupština, davanje predloga zakona, izdavanje izvršnih "edikta" (gde kršenje ovoga povlači kažnjavanje)¹⁶. Niži "magistrati" imaju nižu vlast i pravo (odnosno "potestas"), koje se odnosi na

¹⁶Vidi "Rimsko pravo", M. Milošević, PF, 2014, str.39-42. Vidi isto O. Stanojević, "Rimsko pravo", Dosije studio, 2010, str. 35.

izdavanje naredbi i posebno (imovinsko i drugo) kažnjavanje. U sistemu sa ova konzula (gde oni sazivaju skupštinu, vode upravu ili rukovode u ratu) oni ravnopravno dele vlast ili se smenjuju u vremenskim intervalima deleći poslove oko zakonodavstva, uprave ili eventualno funkcija u slučaju rata. Među drugim organima magistrata postojao je "pretor" (pravosudni organi sa vojnim ovlašćenjima), izvršni "kvestori" (istražni organi za teška dela ili kasnije, činovnici blagajne ili skupljači "retkog plena"), zatim "plebejski tribun" (činovnik zaštite interesa plebejaca sa pravom "Veta" za skupštine i inokosne organe), pa "kurilski edili" (policija za održavanje reda) i "censor", koji je bio popisivao stanovništvo, vršio procenu imovine (glavešina porodice, da bi se odredilo u koji razred pripada), i vršio nadzor nad javnim moralom, sa ovlašćenjem da napravi za građana belešku ("nota censoria"). Ova beleška ili nota je povlačila "diskvalifikaciju" i lišavala građane nekih prava. Rimljani su u to vreme smatrali da vlast "kvari čoveka" i da je treba menjati, ograničiti i kontrolisati. Inokosni (pojedinačni) organi su birani na skupštinama, u početku "centurijatske" i "kurijatske", a kasnije i "tributske" skupštine, na period od više (najčešće pet) godina. Redovna izvršna vlast "magistratura" nije poveravana jednom čoveku, već dvojici ljudi sa pravom poništavanja odluke kolega (pravo "intercesije"). Uz ovakve inokosne funkcionere, kolegijalni organi skupštine i senati su bili u funkciji podele i kontrole vlasti. Pred "Kurijatskom skupštinom se proglašavao "testament" i birala su se (vodeća) verska lica. Ovu skupštinu su zamenili "liktori" koji su preuzeli funkcije "kurijata". Centurijska skupština je u početku bila sačinjena od bogatog sloja Rimljana (vid plutokratskog elementa vlasti), ali je vremenom gubila karakter skupštine bogatih, menjanjem sastava odnosno broja "prvorazrednih centurija". To telo je biralo službenike najvišeg državnog ranga, a to su: konzuli, pretori i cenzori, a nadležna je bila za donošenje zakona, što je kasnije dobrim delom preneseno u nadležnost tributskih skupština. Postojale su raznotipne Tributske skupštine i obuhvatale su sve građane podeljene na teritorijalne tribuse (tj. oblasti). Nejednakost se među sastavom tribusa uglavnom ogledala u faktu što je bilo više seoskih tribusa sa manjim brojem zemljoradnika, a "građani" su svrstavani u manji broj tribusa. Ovaj organ je birao

edile, kvestore i rešavao žalbe na imovinske slučajeve. Sa jačanjem (brojčano) položaja plebejaca sazivane su skupštine sastavljene (po tribusima) od plebejaca, koje biraju "plebejskog tribuna", rešavaju njihova pitanja i donose neke vidove zakona (preko "plebiscita"). Od tada ostaje izraz "plebiscita" za odlučivanje neposrednim učešćem narodne celine. Konačno, u ovom pogledu značajan kolektivni zakonodavni organ je bio Senat, gde senatore (ranije aristokrate) imenuje Cezar (po pravilu doživotno) odnosno u ovoj organ ulaze političari koji su prethodno prošli kroz hijerarhiju magistrature.¹⁷ Formalno, ipak zakonodavna nadležnost Senata nije bila velika. Najpre je ovaj organ samo odobravao zakone skupština ("auctoritas patrum"), a potom je samo davao preporuke zakona, bez kojih(niže) skupštine nisu mogle da uđu u proces donošenja zakona.

Među važnijim pravnim i političkim teoretičarima je bio Ciceron. On je uglavnom nasledio shvatanja Platona i Aristotela. Eklektičko spajanje raznih mišljenja je urodilo sa nekoliko originalnih političkih ideja. Ciceron je državu, slično kao i Aristotel, smatrao izrazom i rezultatom ljudskog nagona ka "društvenosti". Po njemu, državna zajednica kao "zajednička opšta stvar", i kao narodna "stvar" pripada samo narodu. Narod je zajednica zasnovana na zajedničkom pravu i zajedničkom shvatanju prava, a i zajednici interesa. Na ovaj način je i država osnovana na pravu. Ciceron usvaja stavove Polibija da svaki politički oblik nosi elemente svog propadanja i da je najbolji mešoviti oblik vlasti. On je bio pristalica mešovite vlasti republikanskog ustrojstva i pokušavao je posle perioda građanskih ratova da utiče na povratak državnog uređenja republike. Anticipirao je svojim idejama kasnije nastale teorije minimum-država "kao noćnom čuvaru", gde je država instrument zaštite ekonomskih i posebno imovinskih prava i interesa slobodnih ljudi. Na ovim osnovama izgrađivano je čuveno privatno rimsko pravo, koje je u Rimu doživelo istorijski razvoj. Kod njegovog koncepta država je u pogledu imovinskih odnosa pravno ograničena,

¹⁷Vidi isto. Vidi isto O. Stanojević, "Rimsko pravo", Dosije studio, 2010, str. 38.

tako da u ovom aspektu naziremo moderne dimenzije države kao instrumenta i sredstava ostvarenja interesa (parcijalnog), a ne izvora apsolutne moći.

Po ovom važnom autoru, Bog je upravljač prirode, a čovek je najviše od svih stvorenih bića, činjenicom da je razuman, kao što i Bog poseduje razum, pa mu je u tome čovek sličan. Pravo univerzuma ili prirode je Božja tvorevina u kojoj ljudi mogu ovu "spoznati", učestvovati u njoj i po tom pravu se vladati. Pravni principi su isti za sve, jer je razum dat svima. Ciceron, slično antičkoj teoriji, smatra da postoji "jedno istinsko pravo" koje je u skladu sa prirodom koje se primenjuje na sve ljude, koje je večno i nepromenljivo. Nedopustivo je kršenje tog osnovnog prava ljudskim zakonima i pravom, niti je dopušteno da se "suzi dejstvo" tog prava. Bog je stvaralac, tumač i branilac tog prava, a ljudi koji mu se ne pokoravaju "napuštaju" deo sebe.¹⁸

Ciceron zastupa stoička i demokratska shvatanja o pravnoj jednakosti ljudi (kao razumnih bića), ali ukazuje da su oni faktički nejednaki "usled zabluda i rđavih običaja". On primećuje da preterivanje u pravu može doneti i nepravdu tj. *summum jus, summum injuria*. Pored toga što ovaj autor razlikuje prirodno i pozitivno pravo, razlikuje i *jus gentium* kao pravo naroda zajedničko zajednici naroda odnosno "država" (u novije vreme). Sve do trećeg veka, do pravnika Ulpijana (praktičara i mislioca), pravnici u osnovi nisu razlikovali takvo međunarodno pravo od prirodnog prava (*jus naturale*). Pojava i razvoj elemenata međunarodnog prava je i najveći domet razvoja pravne teorije rimskog doba. Građansko rimsko pravo *jus civile* se smatralo nižim od *jus gentium* prava, mada su bitna pravila tog pozitivnog prava postala i deo međunarodnog prava.

Republikanska politička teorija Rima je u osnovi počivala na principu delegirane vlasti naroda, gde narod kao izvor vlasti daje ovlašćenje vladaru da donosi zakone i upravlja. *Jus civila* je pravo koje je važilo za rimske građane. *Jus civila* čine najpre stari običaji, zakoni i njihova tumačenja (od perioda

¹⁸Vidi op. cit. Lukić, "Istorija političkih i pravnih teorija", str. 149. Vidi isto o Ciceronu u O. Stanojević, "Rimsko pravo", Dosije studio, 2010, str. 70.

sveštenika) koja nemaju teritorijalna ograničenja u odnosu na prebivalište ljudi. To pravo se postupno razvija, a najosnovnije elemente nalazimo u poznatom "Zakonu 12 tablica", kao i kasnije u pravnim izvorima sve do modernog doba. Drugačiju (izdvojenju) pravnu granu čini *jus honorarium*, kao pravo gradskog pretora koji je lokalno imao prvo ulogu pravnog tumača, a kasnije i izvesnu zakonodavnu vlast. Rimsko pravo je u celini bilo, zbog početka razvoja svih osnovnih funkcija države, slabije kodifikovano. Na ovaj način ovo pravo je bilo elastičnije u svom tumačenju i primeni. "Zakon 12 tablica" je regulisao celinu društvenih odnosa. Prve tri tablice su regulisale problematiku suđenja i izvršenja presuda, što je obuhvatilo i parnični postupak. Četvrta i peta tablica se odnose na porodično zakonodavstvo i pravo nasleđivanja. Šesta i sedma tablica se odnose na imovinu, međususedske odnose i međe. Osmo i deveta se odnose na delikte, deseta je u vezi sahranjivanja, a jedanaesta i dvanaesta su u vezi sa dopunama prethodnih pravila predviđenih u tablicama.¹⁹ Po poznatom pravniku Titu Liviju taj Zakon je "izvor" javnog i privatnog prava. Livije je prvi upotrebio izraz "*fons juris*" za izvore prava kao kategoriju. Gornji osnovni Zakon tablica nema pravila krivičnog postupka, mada reguliše nedefinisane ili "sporne" oblasti koje su bile predmet razlika u tumačenju. Za razliku od ovih normi, običajna pravna pravila su bila opšte prihvaćena i dobrim delom nisu bila predmet kodifikacije.

Jus gentium u svom nastanku se vezuje za "*peregrinskog pretora*", pa se u najširem smislu koristio i edikt ovakvog upravnika pograničnih provincija. Razvojem trgovačko - ekonomske saradnje među provincijama nametnula se potreba rešavanja koje pravo treba primeniti. Peregrinski pretor je zbog neprimenljivosti Rimskog prava rezervisanog jedino za Rimljane, morao kreirati nova pravna pravila koja bi uređivala odnose. Posle, kada su svi dobili u provincijama građanstvo Rima, odomaćio se izraz *jus gentium*. To je u stvari bilo

¹⁹Vidi op. cit. M. Milošević, Rimsko pravo (vidi "Zakon 12 tablica" kao formalni izvor). Vidi isto O. Stanojević, Rimsko pravo, Dosije studio, 2010, str. 44-47.

modifikovano rimsko građansko pravo. Danas se pod pojmom *jus gentium* podrazumeva međunarodno pravo koje se odnosi na međunarodno-pravna lica.

U Rimu se razvila pravnička profesija i pravnici odnosno "*juris prudens*" ljudi ili profesionalci (tj. "poznavaoци prava") su kao advokati davali besplatnu pravnu pomoć, posebno kada je to moglo uticati na njihovu političku karijeru. Ovi pravnici pomažu u vođenju sporova ("agere"), prave odgovore na pravna rešenja ("respondare") ili sastavljaju pisane isprave ("cavere"). Pravnici su "interpretatori" prava, kao što su to ranije bili sveštenici. Za razliku od prethodnog kolektivnog tela koje tumači pravo (telo "Pontifikata"), kolektivno pravničko (advokatsko) telo gde su sva mišljenja jednaka, oslanjala su se na najuglednijeg teoretičara i njegove sledbenike, što dovodi do nastanka jurisprudencije (tj. pravne misli). Istorija jurisprudencije se deli na periode: 1) republike; 2) period "dveju škola"; i 3) period Antonina i Severa.²⁰ Svi pravnici npr. pre pada republike su kasnije dobili naziv "Veteres" (ili "stari" pravnici). Među uglednijim pravnicima perioda Republike Kvint Mucije Scevola koji je napisao prvu knjigu i raspravu o civilnom pravu (*jus civile*). Posle njega Ciceron ostavlja veći obim pravnih izvora iz ovog doba Republike. Potom, K. M. Scevolai njegov učenik Gaj Akvilije Gal unose neke vidnije novine u tumačenju rimskog prava, a Servije Sulpicije Ruf pravi bitan korak u oblikovanju jurisprudencije u komentaru pretorovog edikta.²¹ Od doba imperatora Avgusta nastaju "dve pravne škole", *sabinijanci* (po Masurije Sabinu) i *prokuleanci* (po Prokulu).²² Masurije Sabin je npr. napisao jedan komentar (odnosno skup interpretacija) građanskog prava, a njegov nastavljач Kasije Longin je konačno uobličio ova formalna tumačenja. Među pripadnicima prokuleanaca isticali su se N. Prisk, otac i sin Celza, od kojih je sin Juvencije postao najzaslužniji nosioc ovog pravnog usmerenja. Najzad, u period koji sledi, od Hadrijanovog doba do kraja principata, javljaju se bitna dela klasične pravne misli, od Salvije Julijana (Drugi vek), Pomponija, Gaja, sve do J. Paula inajzad Domicije Ulpijana koji se

²⁰Isto, str. 73, 74. Vidi u takođe i u O. Stanojević, Rimsko pravo, 2010, str. 66-70.

²¹Isto. Vidi o tome posebno u O. Stanojević, Rimsko pravo, str. 66.

²²Isto.

smatrao najvećim pravnim tumačem tog doba. U to vreme se u jurisprudenciji koristio metod "analogije" (sa prethodnim), u vezi sličnih slučajeva, ili u suprotnom "*argumentum a contrario*". U Rimu su se razvili principi "*bona fides*", zatim "uspostavljanje ranijeg stanja", i drugi principi (npr. "naknade štete"). Avgust je uveo ovlašćenje odgovora narodu od pravnika (*jus publice respondendi*). Razlikovanje nade *jure* i *de facto* stanje i razvoj formalne pravne logike zatvorenog (pravnog) poretka bila su civilizacijski skoro do kraja dovedeni. Prvi koraci su se vezali za pokušaje davanja pravnih definicija za pojmove, izvođenja pravnih pojmova (kao npr. pravila) iz pravnog sistema, te kasnije utvrđivanje odnosa ili hijerarhije pravnih normi. Pravila ("*regula juris*") su npr. prema nekima (Pavle) proistekla iz poretka, a ne izvodi se pravo iz (niza) pravila. Ova argumentacija ima veliko značenje i za današnju nauku. Za neke teoretičare posebna vrsta pravila su definicije, jer su u njima sadržane interpretacije pojmova i pravnih ustanova. U Rimu se, zatim, javlja termin "*leges*" kao (najviši) akt narodne skupštine, a razvija se i pravna terminologija koja se i danas koristi. Po Justinijanu "carsko veličanstvo treba da bude ne samo ukrašeno oružjem, već i naoružano zakonima". Po Celzu "pravo je umetnost dobrote i pravičnosti". Po Ulpijanu i njegovim nastavljačima „tri su pravna načela, časno živeti, drugog ne oštetiti, svakom svoje dodeliti”.

Pored "izvora prava", Rimsko pravo je uočavalo i pojavu pravnog odnosa, kao posebne pravne kategorije, odnosno subjektivitet u statusnom pravu, pojam "stvari" u "stvarnom pravu", kao i druge kompleksnije pojmove, od pravnog posla, pa nadalje. Po Ulpijanu "javno pravo je ono koje se odnosi na položaj Rimske države, a privatno je ono koje se odnosi na interese pojedinaca".²³ Javlja se u Rimu i razlika između viših obaveznih normi *jus cogens* i dispozitivnih *jus dispositivum* normi. *Jus cogens* norme nisu izmenjive sporazumima (privatnim i javnim), a u vezi dispozitivnog prava, sporazumi se primenjuju samo ako to nije uređeno (drugačije višim aktima) na drugi način. U

²³On primećuje da preterivanje u pravu može doneti i nepravdu tj. *summum jus, summa injuria*.

celini Rimsko građansko pravo je u velikom delu tvorevina tumačenja prava. Rimljani su razlikovali pisane i nepisane, kao i neposredne i posredne pravne izvore. Pored zakonodavnih tela, rimski pretori su dobili moć dopunjavanja prava, posebno u vezi ovlašćenja da upravljaju sudskim postupcima, pa i neke elemente precedentskog prava. Kaznu je mogao da izmeni pretornpr., stvarajući sa "pravnicima" (tj. sudijama) pojam "građanskog delikta", izvan tzv. "formule edikta".²⁴ Važenje i primena prava bazirala se na pretpostavci da ljudi tj. narod "poznaje" pravo. U Rimu je zadatak sudije da utvrdi činjenice od nekom predmetu. Dokazivanje je podvrgnuto pravilima. Ovde npr. spada da je teret dokaza na tužiocu ("*actori incubit probatio*"), zatim da se dokazuje tvrđenje, a ne negiranje ("*affirmani incubit probatio*"), ili da u nedostatku dokaza mogu da odlučuju pretpostavke (pa je dokazivanje obaranje tih pretpostavki). Rimljani, međutim, nisu poznavali kategoriju "pravnih činjenica", odnosno "vanpravne" pojave sa neposrednim uticajem na (pravne) norme i posledice. Pravne činjenice u modernom pravu se dele na događaje i ljudske radnje, gde događaji predstavljaju nastupanja nezavisno od ljudske volje, a "ljudske radnje" (propuštanja) su legalne (poslovi) ili nelegalni postupci, tj. delikti. Pravne posledice nisu rezultat jedne pojedinačne pravne činjenice (npr. izjave nečije volje), već najmanje dve odnosno više pravnih činjenica. Tek nešto kasnije u Rimskom pravu se razvija pojam "pravnog posla".²⁵ Rimljani nisu imali jedinstveni pojam pravnog posla za jednostrane i dvostrane pravne poslove, kao što su ugovori (dve stranke ili više njih). Radi zaštite dužnika (u tada apstraktni ugovorima) iskristalisao se pojam "*causa*", koji ima više značenja, od pojma "stvar" ili razlog, od upotrebe kod pretorovog "ispitivanja slučaja", "odbrane od tužbe", do "pravne situacije". Važi za kategoriju *causa* npr. pravilo da pri obećanju u nekom "pravnom poslu" za protivčinidbu, kada je izvršenje nemoguće to obećanje postaje "*sine causa*" ("bezrazložno" ili nemoguće / neostvarivo). Ako razlog postoji ali je protivan pravu tada važi princip "injusta

²⁴Vidi o ovoj vrsti akta u op. cit. O. Stanojević, Rimsko pravo, 168-170.

²⁵Isto. Op. cit. M. Milošević, str. 123.

causa". Tu se, zatim, razvija i pojam "justa causa" koji je praktično identičan sa kauzom (razlogom) pravnog posla. Prenos svojine je moguć samo ako postoji "justa causa" (pravni valjani razlog ili *pravni osnov*). Rimljani su razvili i zaštitu od štetnih pravnih poslova, posebno u slučaju "zle namere" ili "prevare" odnosno "dolus"-a. Za ove je oštećeni imao pravo na tužbu "*actio doli*" i naplatu štete ili prigovor kojim je mogao da odbije zahtev u vezi pravnog posla.

Rimljani su znali da sadržaj nekog subjektivnog prava može da znači da posednik tog prava (ili ovlašćenja) ne mora da se ponaša podatom pravu ili njima odnosno ne mora "da vrši" pravo koje mu pripada. Sadržaj subjektivnog prava, generalno, čini jedno ili više ovlašćenja na ponašanje ili odnos, a kada ga lice vrši ono sužava mogućnosti drugih lica (na neko ponašanje). Zakon Dvanaest tablica je npr. uveo ograničenja ovlašćenja nad svojinom jednog, da bi omogućio vršenje svojinskih prava drugim vlasnicima. Zatim, rimsko pravo je poznavalo i kategoriju "zloupotrebe prava", a sredstvo protiv toga "*dolus*"-a (tj. "zle namere", umišljaja ili prevare) je mogućnost deliktne tužbe. Dalje, "sukob prava" na istom objektu je rešavan hijerarhijom npr. "stariji u vremenu je jači u pravu". S ovim u vezi Rimljani su poznavali pored strukture normi i značaj hijerarhije među normama i pravilima (ili pravima). Ipak, rimsko pravo nije poznavalo kategorije pravnog subjektiviteta i današnje moralne pravne termine pravne i poslovne sposobnosti, odnosno (apstraktno) svojstvo lica da voljom proizvodi pravna dejstva. Nezavisno od nedostataka u teorijskom pogledu treba zaključiti da je Rimsko pravo donelo veliki terminološki i teorijsko - praktični napredak u razvoju prava. Rimljani su razumeli da se "pravne norme" od drugih normi razlikuju po tome što im sankciju obezbeđuje država. U tadašnjim pravnim tekstovima pod pojmom lica ili *personae* podrazumevao se svaki čovek nezavisno od posedovanja pravne sposobnosti, a jedina bitna razlika je bila između "slobodnog čoveka" (*caput liberum*) i roba (*caput servile*). Po rimskom teoretičaru Gaju osnovna podela je tada bila na slobodne i robove, gde slobodni ljudi uživaju pravnu zaštitu, ali sloboda se (kao i kod drugih teoretičara) nije smatrala "prirodnim pravom" (za) svakog. Tek odgovarajućim pravnim postupkom od roba može postati građanin odnosno slobodan čovek. Građansko

pravo je personalno pravo građana koje daje mogućnost korišćenja građanskih ustanova, a tu su spadala četiri osnovna prava: 1) zaključenje braka (jus conubii); 2) korišćenje mogućnosti (forme) pravnih poslova i sudstva (jus commercii); 3) učešće u zakonodavstvu i radu skupštine (jus suffragii); 4) kandidovanja za magistrature odnosno izvršna tela (*jus honorum*). Ovim pravima se obično dodaje i pravo na vojnu službu i "pravo na tri imena". Inače, u Rimu brak se nije tretirao kao pravni odnos, već samo pravnom činjenicom i vanpravnim kategorijom.²⁶ Vlast porodičnog starešine (*patriapotestas*) je zaštićena u sudskim procedurama istim sredstvima prema svim elementima porodice, gde spadaju članovi i robovi, kao i stvari. Porodični starešina ima svojinu na stvarima, a prema slobodnim licima *patriapotestas*. "*Paterfamilias*" (otac ili porodični starešina) je lice sa "očinskom vlašću" ili lice *sui juris* tj. "svojevoljno lice", a drugi članovi porodice su lica koja žive po *alieni juris* ili "tuđem pravu" (tj. očinskom pravu). Donekle je slično i u vezi "poslovne sposobnosti" koju su Rimljani tretirali kao faktičko stanje, nezavisno od ovlašćenja i normi. Nije postojala procedura lišavanja nekog lica poslovne sposobnosti. U okviru sudskih postupaka, gde je država štitila tadašnje pravo, pojavio se institut - pravo "samopomoć", koje su Rimljani razlikovali od pojma samovlašća. *Samopomoć* je pravo na radnju koja je deo poretka pravne zaštite dopušten tim poretkom ili aktom izvršnog magistrata (odnosno kažnjiv neovlašćenom primenom). Pravom na samopomoć, država se kao zaštitnik prava, svodi na pružaoca "dobrih usluga" (jer često nije u stanju da rešava sve sukobe). Kao što smo pomenuli postupak pred sudovima se vodio na osnovu "formula", od čega je nastao izraz *formalni postupak* (a sam naziv potiče od pisanog akta "*Formula*" koji je sadržao elemente spora i predstavljao je njegove odlike). Dokumenti sa činjenicama koje sudija treba da ispita i odluke koje sme da donese, u početku su se razlikovale od spora do spora, a zatim su standardizovane uz potrebe za jednostavnošću, preciznošću odnosno jednobraznošću u obrasce sporova. Ovi obrasci su se stavljali uz (pretorov)

²⁶Vidi oba autora, op. cit. M. Milošević i op. cit. O. Stanojević.

edikt, a ovakav aneks (ili album) je sadržao formule za sve sporove, koji su kasnije postali ustanove građanskog prava. Iz ovih formula, ubrzo kasnije je (analizom) stvorena teorija procesnog prava odnosno izvor baziran na "pravnoj praksi".

Mada rimsko pravo nije poznavalo neke apstraktne pojmove, pa i kategoriju pravnog lica, možemo zaključiti da su se neke forme iz razvijenog privatnog prava približile razumevanju društvene tvorevine "pravnog lica" ili subjekta. U celini, poredeći pravo sa periodom Grčke, u Rimu je došlo do velikog razvoja pravne misli, a posebno pravne prakse. Rimljani su jasno razumevali i definisali vidove pravne krivice, uveli su dva vida definicije svojine (*proprietas* i *dominium*) postavljajući granice vlasti nad svojinom, zatim uveli pojam državine, testamenta i prava očuvanja porodične imovine²⁷. Postavljene su osnovne institucije prava i pravnog odnosa, uvedeno je statusno pravo (status libertatis, status civitatis, status familiaris, capitis deminutio tj. gubitak pravnog statusa), zatim osnove imovinskog i "stavarnog prava", uključujući definicije i vidove "službenosti" (*sevittutes*) i "vindikacije", osnove i vrste obligacionog i naslednog prava, kao i pomenuti građanski sudski postupak (uobičen u Zakonu 12 tablica). Rimljani se kao umereni pozitivisti približavaju doktrini moralnog utemeljenja prava i zastupaju opšte pravno pravilo *pacta sunt servanda* ("ugovori se moraju poštovati"). Među drugim poznatim načelima su i neka formalna i opšta načela i izreke kao *dura lex sed lex* ("tvrd je zakon, ali je zakon" odnosno "zakon se mora poštovati, čak i ako je surov zakon"), kao i načelo da "nikome ne škodi onaj ko koristi svoje pravo" tj. *jure utitur neminem laedit*.²⁸

²⁷Vidi o tome posebno u O. Stanojević, Rimsko pravo, str. 334.

²⁸Isto.

IZDANJA AUTORA U PRODAJI

www.agmknjiga.co.rs

Uvod u diplomatiju

Diplomatija

Kulturna diplomatija

Ustavno pravo i politički sistem Evropske unije

Teorija međunarodne politike i diplomatije

Međunarodne organizacije i integracije

Svetska organizacija za intelektualnu svojinu

Statutarno uređenje međunarodnih organizacija

Međunarodno pravo i međunarodni odnosi